

ANMELDELSER

SJÆLEKAMPEN: DANSKERNES KOLDE KRIG

Rasmus Mariager: *Kampen om sjælene: Danskerne kolde krig*, Gyldendal, 548 s., Ill., ISBN: 9788702396904

Af Martin Kryhl Jensen

Megen historieskrivning om den kolde krig handler om storpolitik og atommissiler, men for langt de fleste danskere handlede livet under den kolde krig om alt muligt andet. For de fleste var den kolde krig snarere et bagtæppe for det almindeligt levede liv. Derfor er det velkomment, når Rasmus Mariager i *Sjælekampen* laver en række nedslag i forskellige politiske, sociale og kulturelle emner, og på den måde søger at give en bredere beskrivelse af de forhold, som prægede Danmark i perioden.

Bogen er kronologisk opbygget, så vi groft sagt starter i 1945 og slutter i 1989. Undervejs i de 11 kapitler tages der så ét bestemt emne op.

Første kapitel handler om amerikaniseringen efter besættelsen, der kan opdeles i en uplanlagt og en intenderet del. Den uformelle fandt sted igennem det stigende forbrug af amerikanske varer og kultur, lige fra Anders And-blade, cowboybukser, tegneserier og til rock'n'roll og jazz-musik, og fandt sted, fordi der i befolkningen var en efterspørgsel efter nye varer og kulturelle

tilbud. Musik kunne dog også fungere som en kulturel-politisk markør, idet jazz f.eks. var forbudt bag jerntæppet, hvorfor det folgelig også var ugleset blandt danske kommunister. Det ændrede sig i 60'erne, hvor inspiration fra folkemusik påvirkede venstreorienterede protest-sangere i Danmark.

Den intenderede del var en del af en storstilet amerikanske indsats, som kom til udfoldelse over hele Vesteuropa, hvor man gennem talrige programmer søgte at påvirke befolkningerne til en positiv opfattelse af USA. Det skete bl.a. ved at dele ud af den viden og teknologi, som USA kunne tilbyde. Det skete bl.a. gennem programmer rettet mod f.eks. fagbevægelse, industri og landbrug som en del af Marshall-hjælpen, hvor danskere fik mulighed for kortere eller længere studieophold i USA. Amerikansk inspiration smittede også af på dagligvarehandelen, hvor bl.a. FDB blev inspireret til at indføre supermarkeder efter amerikansk inspiration.

Kapitel to handler om Danmarks vej til medlemskab af NATO, der var sikret af erfaringerne fra krigen og erkendelsen af den kommunistiske trussel. Kapitel tre handler om fagbevægelsen og arbejdsmarkedet i den første del af den kolde krig, hvor den politiske-ideologiske konflikt i høj grad var synlig også i arbejdslivet. Mariager skriver, at DKP var "en femtekolonne i Danmark, der skulle forberede revolutionen", og det førte til, at Socialdemokratiet og Fagbevægelsen førte en krig mod kommunisterne rundt

omkring på landets arbejdspladser. Det skete især gennem Arbejderbevægelsens Informations-Central (AIC), der registrerede kommunister og koordinerede agitationen mod dem.

I det fjerde kapitel er der fokus på antikomunistisk virksomhed, der i den kolde krigs første år var en fælles socialdemokratisk-borgerligt projekt. Første del af kapitel fire om antikommunistisk aktivitet har fokus på Arne Sejr og dennes antikomunistiske virke i hhv. Firmaet, Selskabet for Frihed og Kultur samt Frihed og Folkestyre. Firmaet stod bag aflytningen af DKP's næstformand Alfred Jensens og hustru Ragnhild Andersens lejlighed i Vestersøhus fra 1952-1959, og var som sådan den hemmelige del af Sejrs organisation, hvor de to andre organisationer stod for det åbne udadvendte arbejde.

Desværre er der en del fejl og unøjagtigheder i dette kapitel. Mariager skriver, at Sejr under besættelsen oprettede dækfirmaet Nielsen & Møller, der viderebragte efterretninger til Storbritannien. Det var imidlertid efterretningsofficererne Poul Adam Mørch og Einar Nordentoft, der var Nielsen & Møller. Det er heller ikke korrekt, at Firmaet var finansieret af NATO-fonde. Det var kun dele af det udadvendte arbejde, bl.a. delegationsrejser i Frihed og Folkestyre, der fik penge herfra. Den økonomiske støtte fra CIA gik kun i starten via FE's grå eminence Mørch, det meste af tiden gik pengene direkte til Sejr og Frommelt. Mariager anfører, at Erik Husfeldt, der var en del af Sejrorganisationens 'bestyrelse', var borgerlig, men han var i 1945 opstillet til Rigsdagen i Køgekredsen for Socialdemokratiet.

Beskrivelsen af Selskabet for Frihed og Kultur er også problematisk, fordi beskrivelsen reelt kun bygger på én ældre beskrivelse, der tildeler Jørgen Schleimann en alt for stor rolle.

Anden del af kapitlet handler om de tiltag, der i efterkrigstiden blev gjort for at forberede en modstandsbevægelse i tilfælde af en sovjetisk besættelse – det der ofte kaldes stay-behind. Her har der imidlertid også indsneget sig nogle misforståelser. For det første skelnes der ikke klart mellem forskellige typer af aktiviteter. Danmark havde i regi af FE's afdeling for 'Særlige Opgaver', ledet af Gustav Thomsen, et centralt organiseret okkupationsberedskab, dvs. et egentligt stay-behind net. Hertil rekrutterede man ikke folk med relation til Hjemmeværnet eller kendte modstandsfolk af den simple grund, at disse ville være de første til at blive likvideret eller interneret i tilfælde af en besættelse. Desuden havde FE en såkaldt nøglepunktsafdeling, der stod for at beskytte nøglepunkter i form af kritisk infrastruktur. Denne afdeling samarbejdede med Hjemmeværnet, men havde intet med okkupationsberedskabet at gøre. Mariager synes at blande disse to sammen.

Hertil kom i slutningen af 1940'erne og starten af 50'erne nogle private initiativer i forhold til at skabe stay-behind-grupper, ligesom Firmaet oprindeligt var tiltænkt en sådan rolle. Disse var imidlertid kortlevede, og fik FE nys om sådanne planer, blev de hurtigt & diskret nedlagt.

Det femte kapitel handler om fjendtlige efterretningstjenesters virke i Danmark, og giver et fint overblik over en række af de vigtigste sager. Mariager kommer bl.a. ind på senere rigsantikvar Olaf Olsens arbejde for Sovjetunionen i slutningen af 1940'erne, men også hvordan bl.a. Ib Nørlund og Aksel Larsen udleverede oplysninger fra Udenrigspolitisk Nævn og militære forsvarsplaner til KGB.

Mariager fortæller også historien om Kholmgruppen, en KGB-spionring med fokus på det

teknisk-videnskabelige område (linje X). Gruppen var opkaldt efter sin leder, amerikaneren Richard Felt Squires, der arbejdede sammen med sin kone, der havde kodenavnet Maya. Gruppen omfattede også et andet ægtepar, hvor manden med kodenavn Dat gennem mere end 20 år leverede store mængder oplysninger til KGB, assisteret af sin kone, der fungerede som kurer. Dertil kom tre andre personer, som også indgik i spionringen.

Mariager nævner også Arne Herløv Petersen-sagen. Herløv Petersen videregav KGB-desinformation i eget navn, men blev aldrig dømt, men fik et tiltalefrafald, hvilket kun gives, når personen anses for skyldig, men ikke skal for retten. Mariager anfører rigtigt, at det kunne skyldes en juridisk uenighed om, hvorvidt den type påvirkningsvirksomhed, som Herløv Petersen stod bag overhovedet var strafbar. Desværre videregiver Mariager også en yderst spekulativ påstand om en kontraefterretningsaktion, som for længst er pillet fra hinanden.

Måske spillede det også ind, at Herløv Petersen af KGB blev brugt til at promovere ideen om Norden som Atomvåbenfri zone – en idé som nød stigende opbakning blandt justitsminister Ole Espersens partifæller i Socialdemokratiet. PET havde i øvrigt advaret Anker Jørgensen om at udnævne Espersen til minister, fordi Espersen selv havde mange østkontakter.

Desuden omtales Runa-sagen, et ganske omfattende spion-netværk med udgangspunkt i DDR, samt Østersøugerne, der af DDR blev brugt som hvervningsbassin for nye spioner. Mariager nævner også Lenz-sagen, hvor den danske embedsmand Morten Jung-Olsen i næsten 25 år var en særdeles effektiv agent for Stasi. Journalisten og SF'eren Flemming Sørensens (kodenavn Flame) arbejdede også for

Stasi, ligesom SF's formand Gert Petersen leverede oplysninger til KGB i en årrække.

Kapitlet kommer også forbi Verdensbankurolighederne, der for alvor illustrerede den nye venstrefløjs voldsparathed: politiet blev angrebet med køller, molotovcocktails, møtrikker afskudt fra slangebøsser og kasteskyts i form af kartofler påsat barberblade. Appel-gruppen, der senere blev kendt som Blekingegade-banden, kan ses som kulminationen på denne radikalisering, hvor kidnapninger, mord og støtte til terrororganisationer blev set som legitimt.

Kapitel seks handler om den kulturelle front, hvor kommunister i den umiddelbare efterkrigstid havde betydelig goodwill i brede kredse i kulturlivet. Den svandt dog i løbet af 50'erne og især efter invasionen i Ungarn i 1956, hvorefter kun de mest forbenede stalinister som f.eks. Hans Kirk og Hans Scherfig blev tilbage i partiet. Der er også en fin beskrivelse af den skrevne kulturkamp, der fandt sted i tidsskrifter som det kulturradikale *Heretica*, det pro-kommunistiske *Dialog* og det anti-kommunistiske *Perspektiv*. I en tid, hvor TV-mediet endnu ikke spillede så stor en rolle, var denne skrevne kulturkamp vigtig, især fordi den appellerede til toneangivende kredse i kultur- og samfundslivet.

Atomets er i fokus i kapitel syv. I 1940'erne og 1950'erne havde man en positiv fascination af atomvåben og atomkraft (ex. atom-bilen og bestrålede langtidsholdbare kartofler!), hvilket også sås i Atoms-for-Peace-programmet. I Danmark blev der nedsat et atomenergiudvalg under ledelse af Niels Bohr, hvilket i 1958 resulterede i indvielsen af Atomforskningsstation Risø. Målet var at den første atomreaktor skulle indvies i 1980. Sådan gik det som bekendt ikke, idet atommodstanden voksede, dels af politiske

årsager, men også i takt med, at atomvåbnenes styrke voksede og erkendelse af radioaktivitetens skadevirkninger voksede.

Erkendelsen af, at den næste krig ville blive en atomkrig, førte til et større behov for beskyttelse af civile. Allerede i 1949 blev Civilforsvaret oprettet, og hurtigt opstod ideen om Totalforsvaret, hvilket krævede et udstrakt samarbejde mellem militære og civile myndigheder. Krigstruslen gav sig også konkrete fysiske udslag i et omfattende byggeri, både af kaserne og andre militære faciliteter, men også i civilt byggeri, hvor der nu skulle være beskyttelsesrum i kældre på nye ejendomme, eller hvor skoler skulle bygges, så de i krigstid kunne fungere som nødhospitaler.

Kapitel 8 handler om velfærdsstatens udbygning som et led i den kolde krig, mens kapitel 9 handler om sportens rolle i den kolde krig. Her spillede især Østtyskland en særlig rolle, fordi landet indtil 1973 ikke var formelt anerkendt af Danmark og andre vestlige lande, og derfor var man fra østtysk side interesseret i at udnytte idrætssamarbejdet for at skabe kontakter i vest. Det førte til et langvarigt samarbejde med Dansk Arbejder Idrætsforbund (DAI), der etablerede et omfattende samarbejde med den statskontrollerede østtyske idrætsbevægelse.

Startende med OL i Helsinki i 1952, blev de store internationale sportsstævner også en skueplads for rivaliseringen mellem øst og vest, hvor hver side forsøgte at bevise overlegenheden af det samfundssystem, man havde valgt. Som Mariager rigtigt skriver, kunne politik og sport heller ikke dengang adskilles, hvilket bl.a. blev illustreret af OL i Melbourne, hvor Sovjets nylige invasion af Ungarn i udpræget grad påvirkede både den journalistiske dækning, men også selve legene – bl.a. illustreret af en blodig

vandpolokamp mellem Sovjet og Ungarn. Olympiaden i Moskva 1980, der blev boykottet af en række vestlige lande, men ikke Danmark, nævnes også som et eksempel på sammenblandingen af sport og politik. Mariager kunne i den sammenhæng have nævnt, at den danske olympiske komité i vinteren 1980 mødtes flere gange med både udenrigs- og kulturministeren, hvilket understreger pointen om, at beslutningen af at lade danske atleter deltage på ingen måde var upolitisk.

Kapitel ti handler om kulturkamp og ungdomsoprør. I 1973 kom tidsskriftet *politisk revy* med følgende opfordring til landets studerende: "Misbrug universitetet til revolutionære formål. Få studienævnene til at godkende kurser i marxisme og undergravende virksomhed." Kulturkampen som den kaldes, voksede ud af den politiske radikalisering på venstrefløjen i 1960'erne, som bl.a. kom til udtryk i Vietnambevægelsens kritik af USA, der trods talrige påstande om såkaldt antiimperialisme i virkeligheden snarere gav støtte til det modsatte. Bevægelsen splittede i De Danske Vietnamkomiteer (DDV) og Vietnam 69, hvor førstnævnte blev domineret af det nye venstre med maoister, trotskister mv., mens sidstnævnte startede som mere moderat og tværpolitisk, men hurtigt kom under DKP's indflydelse.

Forlaget DEMOS, tilknyttet DDV, udgav *Håndbog i by-guerilla*, der bl.a. gav instrukser i likvidering – kort efter udsendtes en liste over amerikanskejede virksomheder, der herefter blev angrebet. Mariager nævner det ikke, men PET mente, at man i DDV-regi drev egentlig efterretningsvirksomhed, hvor man bl.a. indsamlede militære oplysninger.

Ungdomsoprøret spredte sig for alvor til universiteterne i 1968, hvor man protesterede mod

det såkaldte 'professorvælde'. De studerende ønskede indflydelse på studiet, men da dette blev opnået med en ny lov i 1970, der sikrede de studerende halvdelen af pladserne i studienævnene, reagerede en gruppe symptomatisk med en 'halshugningsaktion', rettet mod undervisningsminister Helge Larsen, der nu var døbt "Onde Helge". Resultatet blev, at danske universiteter i 70'erne blev hjemsogt af det, journalisten Ivar Brændgaard har kaldt "beton-fundamentalistisk marxisme", der ødelagde store dele af forsknings- og undervisningsaktiviteten. Mariager nævner som eksempel på politiseret forskning historikeren Benito Scocozza og litteraten Bente Hansen, hvis 'forskning' i denne periode næppe kan betegnes som sådan, men snarere som statsbetalt politisk aktivisme. Det fænomen kendes jo også fra nutiden. Nogen få tog til genmæle overfor munkemarxismen, og Mariager nævner Per Stig Møller, Henrik Stangerup og Elsa Gress, der dog stod ret alene overfor venstrefløjens sociale kontrol og ensretning, der ifølge Niels Barfoed nærmere sig regulær terror.

Mariager nævner også postyret omkring Bent Jensens bog *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*, der satte navn på danske sovjetapologeter, men skriver derefter, at samfundsdebatten i 1980'erne ikke længere blev domineret af kulturradikale og det nye venstre. Den påstand savner dog belæg. Bent Jensen var for eksempel persona non grata hos DR helt indtil Sovjets sammenbrud. Undervisningsmateriale var ofte præget af apologi for Sovjet og andre socialistiske lande, som det bl.a. ses hos den radikale Sven Skovmand. Fredsbevægelserne, som Mariager selv nævner, var totalt domineret af enten DKP eller det nye venstre. Kommunistisk kontrollerede bevægelser som

Lærere for Fred, Gymnasielærere for Fred og Unge for Fred arbejdede aktivt for at indoktrinere elever til pro-sovjetiske og anti-amerikanske synspunkter. Da Blekingegadebanden i 1989 blev afsløret, mødte journalist Lars Villemoes voldsom modstand ikke bare på sin egen avis, Dagbladet *Information*, men også fra toneangivende venstreorienterede som f.eks. professor Jørn Vestergaard, kriminologen Flemming Balvig, VS'eren Preben Wilhjelmsen og professor Ole Krarup. På løbesedler hængt op i København, underskrevet af 'Personer fra venstrefløjen', blev Villemoes beskyldt for at være stikker. Redaktionen på månedsbladet *PRESS* udtrykte ligefrem sympati for Blekingegadebanden, og fire tidl. redaktører på *politisk revy* angreb også Villemoes. Da Villemoes senere afdækkede den venstreradikale BZ-bevægelse gentog mønstret sig – rasende autonome forsamlede sig udenfor Villemoes lejlighed, hvor de på døren skrev »dø nazi«, mens de taktfast skreg "Villemoes din svindler, du hænger snart og dingler."

Mariager kommer også selv til at udstille den manglende vilje til at nævne tingene ved deres rigtige navn: På s. 364 er der en illustration af et linoleumstryk af Dea Trier Mørch (1941-2001), og i billedteksten skriver Mariager om Mørch, at hun var "optaget af menneskelige grundvilkår og sociale fællesskaber, hun var medlem af DKP fra 1972 og ti år frem..." Senere står der, at hun ønskede at "skabe opmærksomhed om socialistiske helte og undertrykte livsvilkår" og at det ses af en "særlig ømhed i hendes værker". Men det var jo åbenlyst ikke alle undertrykte livsvilkår, som Mørch interesserede sig for.

Man kommer til at tænke på nekrologen for psykologen Jesper Jensen, der hos Ritzau blev

beskrevet som havende bidraget "til den politiske debat med sange og digte, som ofte handlede om den lille mands kamp for social retfærdighed og mod udbytning, undertrykkelse og umyndiggørelse." Niels Lillelund ironiserede efterfølgende over, hvordan det harmonerede med Jensens støtte til kommunistisk diktatur og ønsket om voldelig revolution i Danmark, som selvsagt ikke var nævnt i nekrologen. Skal vi forstå fortiden, må vi beskrive den redeligt.

Kapitel 11 handler om dansk koldkrigsforsknings varme kartoffel: fodnotepolitikken. Desværre er der ligesom i kapitel 4 en del fejl og unøjagtigheder i dette kapitel. F.eks. skriver Mariager, at NATO i 1970'erne havde foreslået medlemslandene at hæve forsvarsbudgetterne med 3% årligt, men det er forkert. Danmark havde selv givet klart politisk tilsagn herom. I sin gennemgang af baggrunden for fodnoterne glemmer Mariager, at en væsentlig årsag til det stadig mere anstrengte forhold mellem Danmark og NATO var, at det gentagende gange skete, at den danske udenrigs- eller forsvarsminister i NATO afgav løfter, som regeringen efterfølgende løb fra.

Det hævdes også, at det skulle være Socialistisk Internationales (SI) mål "at overvinde og besejre kommunismen", hvilket imidlertid er i modstrid mod de krav og ideer, som SI selv fremsatte. Af samme årsag var man fra sovjetisk side meget begejstret for SI's arbejde. I en KGB-instruks fra 1985 konstaterede man, at SI siden 1983 "praktisk talt [...] havde gentaget mange konkrete forslag, som tidligere var blevet fremført af Sovjetunionen. Socialdemokratiske repræsentanter deltog nu i fredsbevægelser og gik ofte ind for standpunkter, "som var tæt på og undertiden sammenfaldende med de socialistiske landes standpunkter."

Mariagers beskrivelse af, at Socialdemokratiet i bund og grund blot forsøgte at gennemføre SI's politik i Danmark, forekommer også tvivlsom. Referaterne fra folketingsgruppen understøtter i hvert fald ikke påstanden. Det afgørende skift i den socialdemokratiske politik, skete først efter regeringsskiftet i 1982, hvor man vendte sig imod centrale udenrigs- og sikkerhedspolitiske positioner, som partiet havde støttet indtil få dage og uger forinden, da det selv havde regeringsmagten. Kjeld Olesen havde tidligere slået fast,

"at Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik [ikke] kan tilrettelægges på basis af et flertal i samarbejde med partierne til venstre for Socialdemokratiet",

hvilket var præcis, hvad partiet efterfølgende gjorde.

Mariager over- og fejl vurderer tillige fredsbevægelsen størrelse og gennemslagskraft. På højdepunktet af dens succes viste en meningsmåling i efteråret 1983, at 94 procent af den danske befolkning aldrig nogensinde havde deltaget i et såkaldt fredsarrangement. Kun en procent havde deltaget i en fredsmarch, en procent i et fredsseminar og fire procent i en eller anden form for fredsmøde. I alt højst seks procent af befolkningen. Blandt socialdemokratiske vælgere var tallene endda endnu mindre. Kun én procent af de socialdemokratiske vælgere havde marcheret, mens tre procent havde deltaget i et møde. På samme tid mente 81 procent af befolkningen, at Sovjetunionen udgjorde en trussel mod verdensfreden.

Fredsbevægelsen bestod ifølge målingen primært af unge kommunistiske og stærkt venstreorienterede personer (især kvinder) under

uddannelse, suppleret af nogle radikale. Altså personer, som i forvejen i udpræget grad var fjendtligt indstillet overfor NATO og USA, og som derfor ikke udgjorde et politisk problem for Socialdemokratiet.

Mariager hævder desuden, at der ikke er kildemæssigt grundlag for at hævde, at Socialdemokratiets skred var påvirket af fredsbevægelsen og østlig påvirkning. I virkeligheden forholder det sig nærmest stik modsat.

PET skrev f.eks. i 1983, at den strategi for påvirkning, som Sovjet havde udfoldet, havde haft succes "takket være en målbevidst kampagne, som er udført ad alle kanaler, diplomatiske, faglige, politiske over frontorganisationer og efterretningstjenester. Socialdemokratiet er med. Fagbevægelsen er med. Aktionsenheden er for en stor del opfyldt."

Tilsvarende er der omfattende dokumentation for, hvordan både partisekretæren og den internationale sekretær i Socialdemokratiet plejede meget nær omgang med KGB-officerer. Det samme gjorde sig gældende for Lasse Budtz, bagmanden bag fodnotepolitikken, der endda sås privat med en af KGB-officererne. PET bemærkede da også, at forholdet mellem de to var nært og "særdeles hjerteligt". I sine erindringer beskriver Budtz sine østkontakter på en måde, der er i strid med sandheden, hvilket efter alt at dømme skyldes, at han ønskede at skjule omfanget af disse kontakter.

I 1986 konkluderede forskeren Michael Krasner, at fredsbevægelsens indflydelse på Socialdemokratiet havde vist sig at være helt afgørende for skredet i partiets politik, idet det netop var lykkedes at få partiet til at indtage "nye og mere radikale standpunkter". Krasner mente, at udviklingen var resultatet af en "omhyggelig og bevidst indflydelsesstrategi udtænkt

af venstrefløjspartierne og fredsbevægelsen." PET kom til samme konklusion. I 1983 var opfattelsen, at den sovjetiske påvirkningskampagne i høj grad havde bevirket Socialdemokratiets nye politik, især via påvirkning gennem fredsbevægelsen. Den vurdering delte man i fredsbevægelsen, hvor Hanne Andersen fra frontorganisationen Landskampagnen Stop Atomraketterne erklærede, at fodnoterne var "fredsbevægelsernes største sejr". Villum Hansen, formand for SAK, sagde, at det alternative flertals politik var "vores sejr". Selv Anker Jørgensen var enig. Han sagde i 1985 "at fredsbevægelsernes indsats og påvirkning har været betydelig."

De kritiske kommentarer ovenfor til trods, så udviser Rasmus Mariager med *Sjælekampen* et imponerende overblik over den kolde krigs mange og varierende fronter, og at han formår at berette om disse i et letlæst sprog. Den tematiske kapitelinddeling fungerer fint, og så skal bogen roses for virkelig gode og varierede illustrationer.

FRIHED OG FRED

Jens Ole Christensen: *Frihed og fred: Dansk forsvar under Den Kolde Krig*, Nord Academic 2024, 576 s., Ill., ISBN: 9788712074809

Af Iben Bjørnsson

Det er oprustningstider. Vi står overfor at skulle (gen)opbygge et dansk territorial- og europæisk regionalforsvar og denne gang skal der efter alt at dømme ikke være nogle smalle steder. Det er en opgave af en størrelse

Danmark ikke har stået overfor siden begyndelsen af den kolde krig.

Derfor kunne den foreliggende bog dårligt være kommet på et mere passende tidspunkt: her får vi et grundigt indblik i processerne omkring netop (gen)opbygningen af det danske forsvar og dets integration i NATO under den kolde krig.

Det er ikke nogen lille opgave og det er heller ikke nogen lille bog. Der har i de senere år været tendens til at udgive mammutværker i tabletop-format og undertegnede er ikke udelte begejstret. Der er plads til meget tekst og de ser flotte ud, jovist. Til gengæld er de store, tunge og u-handy. Glem alt om at læse dem i sengen/sofaen, have dem med på togturen, eller sidde med dem på en grøn plet i solen.

Nu skal en bog naturligvis ikke dømmes på sit omslag, eller sin egnethed til horisontal læsning. Men heller ikke i mere figurativ forstand er det en lille bog: den vil meget og lykkes med det meste.

Som forfatteren selv konstaterer på s. 10, er det en bog som mangler. Forskningen i dansk sikkerhedspolitik under den kolde krig er ganske vist ikke mangelfuld. Forskningen i forsvar og militær planlægning er til gengæld mindre solid, om end der de senere år er indtaget vigtigt terræn (for nu at blive i jargonen) med bl.a. Peter Bogasons monografier om Søværnet og Peter Hertel Rasmussens artikler om landforsvaret af Sjælland. Ikke desto mindre har vi hidtil ikke haft en samlet monografi om dansk forsvars organisation, materiel og doktriner (forfatterens inddeling) under den kolde krig. Det har vi nu. Det er ikke fordi der ikke er plads til mere – forfatteren nævner selv problemer med at skaffe kildemateriale til planlægning, beredskab og øvelser. Ikke desto mindre kommer

Frihed og fred formentlig til at stå som et grundværk indenfor dansk forsvars- og militærhistorie i mange år fremover, som andre vil gå ud fra og bygge videre på.

På det militære område har bogen et forfriskende fokus: i stedet for at fokusere på manglerne (som ganske vist var mange) i dansk forsvar, spørger den: hvad blev der rent faktisk opnået? Og hovedargumentet er: mere end vi almindeligvis kan få indtryk af ved at læse den eksisterende forskning.

Således fortolkes Danmarks NATO-bidrag heller ikke som et minimumskontingent til medlemskab i USA/NATOs afskrækkelse som hos f.eks. Jens Ringmose, men et reelt bidrag til det NATO-forsvar som Christensen påpeger, var hele forudsætningen for afskrækkelsen. Dette kan man være uenig i, men det er en legitim tolkning og det er ikke mindst tiltrængt med fokus på det der rent faktisk skete i dansk forsvar, frem for det som ikke gjorde.

Fokus er på Forsvarsministeriets område og forsvarspolitikken praktiske og materielle udformning, frem for Udenrigsministeriet og den politik der ofte var præget af modstridende ideologiske interesser, diplomatiske hensyn og kompromiser. Dermed opererer bogen også med forskellige "lag" som overordnet ramme: et retoriklag og et realitetslag. Retoriklaget, argumenter Christensen, forsynede dansk sikkerhedspolitik med nogle "fiktions" som prægede den offentlige diskurs, hvor realiteten ofte var en anden. Som eksempel kan nævnes ikke-blokpolitikken indenfor FN som Danmark forsøgte sig med i de første efterkrigsår. Dette, mener Christensen, var en fiktion som opblødte den realitet at Danmark *havde* valgt side, ikke mindst med tilslutningen til Marshall-planen. En troværdig tolkning. Derimod er det mindre

overbevisende, når Christensen argumenter for at FN-medlemskabet i sig selv var det afgørende brud med neutralitetstraditionen (s. 59, 52-53) – Danmark virkede f.eks. også indenfor Folkenes Forbund. I sådanne tilfælde forekommer det at begivenhederne bøjes lige lovligt for at passe ind i bogens ramme.

Der er ingen tvivl om hvem heltene er: Socialdemokratiet, der kæmper i modvind for Danmarks forsvar. Skurkene er de Radikale, som forsøger at undergrave dette, mens Venstre og Konservative indtager rollen som fodslæbende hundehoveder (tydeligst opsummeret på s. 319). Det fører til nogle lidt mærkelige vægtninger af og til, f.eks. at det primært skulle have været de Radikale der var antimilitarister og pacifister før krigen eller at det primært skulle være hos dem at der var dyb bitterhed over samarbejdspolitikens sammenbrud under besættelsen (s. 44). Socialdemokratiske modsætninger og selvmodsigelser påtales ikke, f.eks. citeres Alsing Andersen på s. 71 for udtalelser om national frihed og selvstændighed, internationale forpligtelser og omdømme og disse fremstilles som et velpaceret stik til de Radikales adfærd under besættelsen – dette hænger dårligt sammen når man påtænker at det var selvsamme Alsing Andersen der efter 29. august 1943 var underskriver på det cirkulære der tordnede mod uromagerne. En anelse trættende kan det blive når bogens tendens bliver decideret harcelerende, som f.eks. når de Radikales Jørgen Jørgensen tillægges et “absurd og skingert toneleje” (s. 209) i en folketingsdebat om vesttysk genbevæbning. Er det virkelig nødvendigt? Det gode ved det generelle forsvar for Socialdemokratiet er, at der ikke bruges meget plads på fodnoterne. I stedet konkluderer Christensen at det de borgerlige stod overfor i 1980erne

ikke var meget anderledes end hvad de socialdemokratiske stod overfor i 1950erne (s. 333). Også en tolkning der kan udfordres.

Indenfor koldkrigshistoriografien placerer bogen sig selvudnævnt indenfor den traditionelle skole, altså den som tilskriver Sovjetunionen hovedansvaret for den kolde krig og USA/Vesten som primært reaktive aktører. Det er i og for sig fint nok – det er altid prisværdigt at bekende kulør – men det er til gengæld misvisende at forfatteren slår revisionismen og postrevisionismen i hartkorn, særligt i betragtning af at post-revisionismen fra revisionister selv er blevet beskyldt for at være intet andet end “orthodoxy plus archives”. Med denne sammensmeltning konkluderer Christensen (s. 480) at revisionismen dominerer den danske universitetsforskning og det er simpelt hen ikke rigtigt. Det negligerer desuden at koldkrigsforskningen de seneste tiår har været velsignet af en række nye teoretiske perspektiver og tilgange.

Hvorom alting er: med bekendelsen til traditionalismen følger jo et klart billede af hvem som er helte og skurke, også internationalt. Det åbner også for den helt basale og åbenlyse indvending, som læseren heller ikke bliver fri for her, nemlig at kampen for “frihed, demokrati og international retsorden” (s. 31) kun gjaldt Vesten. For Christensen bliver det således et “centralt paradoks” (s. 31) at USA var allieret med Sovjetunionen under anden verdenskrig. For en anden én bliver det nok mest en naturlig følge af at USA altid har haft (og fortsat har) et pragmatisk forhold til demokrati og menneskerettigheder når det gælder fjendens fjende. Det er på den anden side heller ikke en bog som fokuserer på andet end Vesten. Frihed og fred, således – i Danmark og Danmarks umiddelbare nærområde.

Bekendelsen til traditionalismen fører også til nogle ret forudsigelige tolkninger af sovjetisk oprustning som aggressiv og vestlig ditto blot som afskrækkende. Således beskrives eksempelvis Detenten som en periode hvor Sovjetunionen som de eneste fortsatte med at opruste, hvor de holdt et “mere og mere aggressivt aktivitetsniveau” (s. 313, ikke nærmere defineret) og hvor østlig oprustning og spionage “buldrede videre”. Selve detenten fremstilles således også som en fiktion. Det er naturligvis et synspunkt man kan have, men man skylder sine læsere at have med, at østblokken ikke var de eneste som kontinuerligt udviklede deres våben og våbensystemer i perioden og at Vesten ofte var første på innovationsfronten. Det er dog sandt at Sovjetunionen forøgede sine kernevåbenarsenaler ganske betydeligt i detente-årene (i en tumpet tro på kvantitet, samtidig med at USA langt overhalede på kvalitet). Det kan så nævnes i en sidebemærkning at Sovjet først opnåede paritet i sprænghoveder i anden halvdel af 1970’erne. På den konventionelle side beskrives det amerikanske pres for større vesteuropæisk konventionel oprustning i detente-perioden udelukkende som reaktivt (s. 325). Det nævnes således ikke at denne oprustning også havde en egen logik som bundede i skiftet fra massive retaliation til flexible response. Man kan sagtens synes at alt dette var nødvendigt for afskrækkelsen. Men det var ikke uden egne drivkræfter.

På samme måde tegnes et ensidigt billede af en aggressiv offensiv militærmaskine. Jeg ville sige at Christensen overtager datidens trusselsbillede, men af og til lader han faktisk til at gå videre – f.eks. undlader han at anføre at man i NATO dengang anså fejl, uheld eller misforståelser som den absolut største trussel. Det er undertiden svært at regne ud om Christensen

gengiver daværende vestlige trusselsvurderinger, eller fremlægger sine egne nutidige. Værd at notere er dog at der udelukkende bruges vestlige kilder, til trods for at vi i dag har nogen viden om østlig planlægning og øvelser. Den østlige planlægning karakteriseres flere gange som “offensiv” (s. 111), uden at dette defineres nærmere. Således kan Warszawapagtens landgangsøvelser ifølge Christensen “vanskeligt tolkes som andet et en forberedelse af et angreb mod dansk-nordtysk område” (s. 350). Og det har han jo helt ret i. Blot udelader han, at vi i dag ved at Warszawapagtens planlægning var for en *modoffensiv* og altså forudsatte et vestligt første angreb. Hvis man ikke tror på det, er det naturligvis også en ærlig sag – men i så fald bør det tydeliggøres og underbygges.

Dette parres med en overtagelse af Michael Clemmesens begreb “tilbøjelighed”, som “fastlåser modpartens handlemuligheder i en krisesituation” (349, 352). Om det er der vel ikke så meget andet at sige end at vi heldigvis klarede os gennem adskillige krisesituationer uden at Warszawapagtens tilbøjeligheder gjorde dem ude af stand til at krisestyre. Samtidig kan man vel også spørge hvad en doktrin som massive retaliation siger om USA og NATOs “tilbøjelighed”.

Indvendingerne mod det ovenstående er symptomatisk for den mest åbenlyse indvending i det hele taget: det bliver ofte politiserende på en måde som ikke er underbygget. Dette plager primært bogens politiske afsnit, af hvilke der er ganske mange, hvilket fører til indvending nr. to: det politiske fylder for meget uden at bidrage med noget nyt. Vi kender godt tolkningen af Sovjetunionen som ansvarlig for den kolde krig. Vi har hørt om Socialdemokratiets navigation mellem bagland og realpolitik, vi

har skældt ud på de Radikale og vi har fået belyst V og K's rolle. Christensen kommer ganske vist med nogle provokerende/forfriskende (alt efter sindelag) nytolkninger, men han underbygger dem ikke tilstrækkeligt. Gennemgangen af de forsvarspolitiske beslutninger og forudsætninger har sin berettigelse, men store dele af det bredere sikkerheds- og udenrigspolitiske kunne snildt være skåret fra – f.eks. kommer vi helt hen til kapitel 4, før vi kommer i gang med forsvarsoptionerne i NATO-regi. Bogen her har ikke sin primære værdi som (endnu en) analyse af dansk sikkerhedspolitik under den kolde krig. Det har den som et samlet værk om Forsvaret.

For efter hovedkritikken skal vi nu til rosen! Allerbedst er bogen når den holder sig til det forsvarspolitiske og militære. Vi får en detaljeret indførsel i Forsvarets opbygning og udfordringerne forbundet ved det. Vi får et imponerende overblik over det danske forsvars kapaciteter, sågar med overskuelig opstilling i tabeller. Og så skorter det ikke på detaljer i teksten, hvis man vil have det uddybet. Det er måske ikke ligefrem pageturner-materiale for den læge læser, men militærnørder vil glæde sig over det og det samme vil enhver der leder efter en grundbog i dansk forsvar under den kolde krig, inklusive de der vil forske videre i det kolde krigs forsvar.

Der bruges relativt meget krudt på opbygningen af forsvaret i 1950'erne, hvis man ser på sidefordelingen. Dette giver dog mening i forhold til hvad Christensen også selv anfører, nemlig at der her var tale om en "beslutningsfase" i 1950'erne, præget af opbygning, kulminerende med indlemmelsen i BALTAP og dernæst til en "driftsfase" fra 60'erne (312). Ikke desto mindre redegøres indgående for NATOs

strategi- og doktrinudvikling, herunder oprettelsen af BALTAP og Danmarks integration heri – her imponerer særligt kapitel 5.

Undertegnede er særligt begejstret for gennemgangen af det med kernevåbnene. Christensen minder os fortjenstfuldt og vigtigt om at såvel stationerings- som atomforbeholdet ikke var klart givne på forhånd men at et "ja tak" blev seriøst overvejet og diskuteret – også fra socialdemokratisk side – samt at formuleringen om stationering under "nuværende forudsætninger" (s. 197, 267) var endog meget elastisk og ikke nødvendigvis blot betød fredstid men også kunne ændres under en krise eller en truende situation. I en af bogens virkelig interessante passager (s. 357-364) gennemgås Danmarks muligheder for integration i NATOs atomvåbenstrategi, som der blev efterladt en ganske åben bagdør til. Selvom der ikke var atomvåben på dansk jord, var det danske forsvar "atomstøttende" (s. 302), det vil sige at man var helt i stand til at facilitere det tryk på knappen som alligevel kun kunne foretages af amerikanerne. Ligeledes oplyses vi om at BALTAP var atombevæbnet i form af vesttyske enheder (s. 359) og at COMBALTAP havde SACEUR-godkendelse af planer for indsættelse af taktiske a-våben (s. 361). Christensen noterer således også at Warszawapagten måtte gå ud fra at dansk forsvar omfattede atomvåben (s. 451). At Danmark var mere ingereret i NATOs atomforsvar end der blev givet udtryk for er en tolkning der tidligere har været fremført af særligt Lasse Woldsgård og Jonathan Søborg Agger samt Michael Clemmesen, men de tåler gentagelse og ikke mindst får vi dem også udbygget med viden der i hvert fald for undertegnede var ny.

Et hovedsynspunkt i bogen er altså at hvis

man ser væk fra de politisk/symbolske forbehold på det operativt-militære niveau var Danmark langt fra en forbeholden allieret. Ligeledes argumenterer den for at genopbygningen i 1950'erne var en økonomisk og organisatorisk kraftanstrengelse uden lige og må anerkendes som en sådan (s. 174, 268). Det er et synspunkt som også findes hos Poul Villaume og tåler gentagelse.

Man kunne med held også have sløjft kapitel 7 som omhandler tiden efter den kolde krig og op til i dag. Det er relativt overfladisk, bidrager ikke med noget nyt og som en venlig redaktør for nylig sagde til mig, så er der ikke noget der daterer – og dermed forælder – historiske værkers forsøg på at knytte an til nutiden. Således har Trumps indtog på præsidentposten i januar 2025, i undertegnedes øjne, helt overflødiggjort diskussionen om en “ny kold krig” (som jeg, hvis jeg skal være komplet ærlig om egne bias, også var godt træt af i forvejen). Samlet har bogen dog som sagt umådelig og blivende værdi som historisk værk og dets relevans er åbenlys for enhver der orienterer sig bare en lille smule i hvad der sker i Danmark og verden.

Frihed og fred er en tour de force i dansk koldkrigsforsvar og det kommer lige til tiden. Den står som blivende standardværk om det danske forsvars historie under den kolde krig – den har været stærkt savnet og udfylder et væsentligt tomrum.

EN TRIST SLUTSTEN

Poul Villaume: *Håbets gennembrud - Den Kolde Krig – en ny global historie. Afspænding, nedfrysning og tøbrud, 1977-1991*, Gads Forlag, 2024, 312 s. Ill., ISBN: 9788712077909

Af Kim Frederichsen

Kort før sin død nåede professor emeritus Poul Villaume (1950-2024) at færdiggøre og udgive tredje og sidste bind af sit omfattende værk om den kolde krigs historie. Værket lægger sig således i strømmen af det forfatterskab, Villaume er kendt for i offentligheden; de fyldige udgivelser begyndende med disputatsen *Allieret med forbehold* over bidragene af bind til *Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie* og *Dansk Udenrigspolitisk Historie* samt de to første bind i den nærværende serie om den kolde krig (begge tidligere anmeldt i *Arbejderhistorie*).

Værket dækker perioden 1977 til 1991; fra detentens ophør til Sovjetunionens og dermed den kolde krigs ophør samt en form for epilog med udgangspunkt i den igangværende russisk-ukrainske krig.

Udenfor den almindeligt interesserede dansksprogede offentligheds opmærksomhed har Poul Villaume i særdeleshed beskæftiget sig indgående med den kolde krigs midterperiode, afspændingsperioden, detenten, og værkets mest vellykkede kapitler omhandler netop bestræbelserne på at fastholde detentens resultater gennem CSCE-processen med opfølgingskonferencer på Helsinki-slutakten (som i år kan fejre 50 års jubilæum), selvom blokkene havde haft vidt forskellige prioriteter og begrundelser for at underskrive den – fra østlig side lå fokus på en formel fastlæggelse af Europas grænser

og blokopdeling, mens der fra vestlig side blev lagt vægt på aftalens indhold om menneskelige kontakter (og menneskerettighedsspørgsmålet). Kongressen oprettede således ved lov en særlig Helsinki-kommission, der både havde til formål at styrke USA's internationale image som forkæmper for de klassiske frihedsrettigheder og for at kunne finde eksempler at kritisere Sovjetunionen og dens lydstater for i den fortsatte internationale systemkonflikt med dens iboende kamp for at vinde verdensoffentlighedens hjerter og hjerner over på sin egen bloks side. Ikke mindst Jimmy Carter gjorde i sin præsidentperiode – under stærk indflydelse af sin nationale sikkerhedsrådgiver Zbigniew Brzezinski – menneskerettighederne til et centralt omdrejningspunkt i sin offensive udenrigspolitik ved f.eks. både at kritisere den tjekkoslovakiske regering for forfølgelsen af medlemmer af Charta-77 eller mødes med sovjetiske dissidenter i eksil. Den forventelige negative sovjetiske reaktion på kritikken af de kontinuerlige brud på menneskerettighederne i Østblokken fik indflydelse på opfølgningsprocessen af konferencer i forlængelse af Helsinki-slutakten, og som den mest betydningsfulde danske aktør, ambassadør Skjold G. Melbin (der havde spillet en afgørende rolle som forhandler i aftalens kurv III om menneskelige kontakter) i samtiden konstaterede, var det bedste man nok kunne sige om konferencerne, at de fandt sted og dermed holdt processen i live og dermed efter afslutningen af den kolde krig førte til den absolutte, men oversete, succeshistorie, der er OSCE, men som forfatteren desværre ikke er opmærksom på.

Sideløbende med den lunkne CSCE-proces blev den kolde krigs klima stadig køligere, tydeligst eksemplificeret ved indgåelse, men manglende ratificering af SALT-II nedrustnings-

aftalen, der førte til en afslutning på afspændingsperioden med nye oprustningsspiraler til følge i form af den sovjetiske opstilling af SS-20, og det vestlige modsvar i form af NATOs dobbeltbeslutning og efterfølgende opstilling af 572 moderne *Pershing-II*. Selvom værket er en syntese, og selvom forfatteren indledningsvist hævder at bygge på både vestlige og østlige forskningsresultater, så er der i dette bind ligesom i de tidligere et overvejende (oftest negativt) fokus på amerikanske politikere, handlinger, overvejelser og analyser af modparten, derved at de sovjetiske aktører oftest ses gennem et spejl af amerikanske eller andre vestlige samtidige vurderinger af dem eller udelukkende bygger på engelsksprogede forskeres værker og analyser. Selvom der er tale om en velovervejet og velargumenteret analyse af forskellige udviklinger i perioden, så giver det unægtelig en form for uheldig skævvridning af det samlede billede. Et typisk eksempel er behandlingen af den sovjetiske invasion af Afghanistan, hvor USA og NATO spiller en uforholdsvis stor rolle for udviklingen, og forfatteren er i sit tonefald ikke tilnærmelsesvis så kritisk overfor den sovjetiske intervention i sit nærområde, som han er overfor tilsvarende amerikanske.

Derimod er det vigtigt, at Villaume skriver fredsbevægelser i flertal. Såvel blandt historikere som i samfundsdebatten har der været en fejlagtig tendens til at omtale fredsbevægelsen som én bevægelse – i ental – selvom den kan opdeles som minimum i en sovjetisk kontrolleret og en uafhængig (i den rækkefølge kunne det for det i værket behandlede periode eksemplificeres ved Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed hhv. Nej til Atomvåben). Denne skelnen er meget vigtig i forhold til fremtidig koldkrigsforskning.

Det er positivt, at selvom den kolde krig

bedst kan defineres som en ideologisk systemkonflikt mellem liberale-markedsøkonomiske og marxistisk-leninistiske planøkonomiske ideologiske blokke, så er forfatteren opmærksom på, både at den kolde krig indenfor denne ideologiske ramme var en global konflikt med andre aktører end de to supermagter, f.eks. Kina, og at disse mindre aktører, f.eks. USA's NATO-allierede havde mulighed for at øve selvstændig indvirkning på udviklingen – og ikke kun ved at påvirke de respektive lejres supermagt.

Den manglende ratificering af SALT-II, NATOs dobbeltbeslutning og den sovjetiske invasion af Afghanistan førte til en ny nedkølings- og oprustningsperiode af den kolde krig. Typisk for forfatterens fremgangsmåde er det igen USA, der kommer til at fremstå som den aktør, der primært drev begivenhederne fremad, hvad enten det handler om Centralamerika, Mellemøsten eller sågar Østblokken, hvor amerikanske handlinger og vurderinger ved sidstnævnte f.eks. i spørgsmålet om Solidarnosc og udviklingen i Polen, ligesom det var tilfældet med spørgsmålet om den sovjetiske invasion af Afghanistan, spiller en uforholdsvis stor rolle. Overfor det står en befriende grundig og saglig gennemgang af Reagans udenrigspolitik (inklusive det såkaldte "Stjernekrigsprojekt", SDI), og som samtidig er i stand til at tage afstand fra den triumfalistiske skole, der på besynderlig hævder, at USA – især Reagan – vandt den kolde krig. En tilsvarende sober vurdering findes i gennemgangen af Able Archer NATO-øvelsen i 1983, der i modsætning til manges påstande ikke bragte verden på randen af en atomkrig som følge af en forhøjet sovjetisk frygt for en fordækt angrebsplan under dække af øvelsen.

Derimod betød, som Villaume også anfører, sådanne episoder under nedkølingsperioden og

en anerkendelse af modpartens tolkning af dem, at såvel visse amerikanske som sovjetiske ledere viste sig villige til at søge efter veje til at vende tilbage til dialogen om afspændingsfremmende tiltag, uden at det endelige formål eller forventning for forhandlingerne var afslutningen på den kolde krig. Gorbatjovs politik havde hverken inden- eller udenrigspolitisk til hensigt at føre til Sovjetunionens opløsning og som en følge heraf afslutningen på den ideologiske systemkonflikt (derimod anerkendte han, at Sovjetunionen økonomisk set ikke havde råd til endnu et våbenkapløb). Som Dubcek før ham troede han oprigtigt på ideen (eller ideologien) bag det sovjetkommunistiske system, og hans hensigt og overbevisning var derfor, at man blot skulle rette nogle fejl ved systemet, hvorefter det så endeligt ville vise sig levedygtigt og fuldføre Marx' historielæres vision om vejen til det kommunistiske samfund. Topmøderne i anden halvdel af 1980'erne må derfor ses i dette lys af et ønske om fornyede forhandlinger om afspændingstiltag. Sovjetunionens sammenbrud må derimod betragtes som resultatet af, at Gorbatjov hverken kunne eller ville bruge de nødvendige magtmidler til at stoppe de reformer, han selv havde sat i værk, og som – ligesom under Foråret i Prag – viste, at befolkningerne i det østlige Centraleuropa reelt ikke ønskede at leve under sovjetkommunismens diktatur, men anvendte det minimale vindue for samfundskritik til at vende sig mod magthaverne og deres politiske system. Da Gorbatjov opgav Brezjnev-doktrinen, resulterede det omgående i et systemsammenbrud for det østlige Centraleuropas regimer på grund af deres fuldstændige mangel på et folkeligt mandat. Derimod valgte Kina at forstærke undertrykkelsen og kommunistpartiets diktatur.

Det ændrer imidlertid ikke ved, at topmøderne mellem supermagtslederne og nedrustningsforhandlingerne bør betragtes som en positiv historie fra den kolde krig. Det er rimeligt at argumentere for, at tidligere årtiers forhandlinger, indgåelsen af Helsinki-slutakten og fortsættelsen af CSCE-processen var en medvirkende årsag til, at de kunne finde sted og ende i nedrustningsaftaler.

Hele denne udvikling følger forfatteren nøje med præcise analyser af udviklingen og den indflydelse, såvel supermagterne som deres mindre allierede havde på den.

Derimod bliver det mere uklart, hvad forfatteren vurderer, når det kommer til spørgsmålet, om eventuelle løfter for eller imod en NATO-udvidelse mod øst i forbindelse med 4+2 forhandlingerne om Tysklands eventuelle sammenlægning. Det er uklart, om forfatteren vurderer, at der blev afgivet et løfte, og om det i så fald var bindende, og som læser bliver man ikke klogere på forfatterens holdning ved at studere den små 50 linier lange tilhørende slutnote med henvisninger til diverse (engelsksprogede) publikationer. Derimod står det klart, at Villaume ikke henviser til, at såvel Gorbatsjov som hans tolk ved 4-2 forhandlingerne flere gange klart og utvetydigt har gentaget (f.eks. i deres respektive udgivne memoirer), at der *ikke* blev afgivet et løfte om, at NATO i fremtiden aldrig ville udvidet mod øst. Men de optræder heller ikke noterne eller bibliografien. Samtidig må man som læser undre sig over, at forfatteren ikke gør sig nogen som helst former for overvejelser over, hvordan det kan være, at da landene i det østlige Centraleuropa først var blevet befriet fra den sovjetkommunistiske besættelse og siden optaget i NATO og EU, så var det dem, der var de mest kritiske stemmer overfor

det post-sovjetiske Rusland, og om dette måtte kunne begrundes i deres historiske erfaringer med Rusland/Sovjetunionen.

Det er overvejelser, man i meget høj grad savner, når det kommer til værkets epilog, der især interesserer sig for årsagerne til Ruslands nuværende imperialistiske erobnings- og udryddelseskrig mod Ukraine, hvor værkets løbende anti-amerikanske understrømning og en pludselig mangel på anerkendelse af betydningen af eller vilje til at tillægge mindre stater en selvstændige agens fremstår tydeligt. Det er naturligvis korrekt, når Villaume skriver, at Vesten så at sige tabte Rusland på gulvet i 1990'erne og overlod landet til røverkapitalisme og manglende demokratiske reformer (Det var Jeltsin, der bombede parlamentet i Moskva og derefter på tvivlsom vis fik vedtaget den grundlov med et stærkt præsidentembede og et svagt parlament, som Putin siden har bygget sin magtbase på), men derfra er der langt til, som Villaume gør, mere eller mindre direkte at placere ansvaret for serbernes etniske udrensninger i Kosovo eller den russiske beslutning om at invadere og annekttere Krim-halvøen og indsætte regulære kamptropper i det østlige Ukraine på vestlige beslutningstagere, og derefter afvise enhver kritik af sine synspunkter med, at begrebet *Putin-Versteher* ikke er validt at anvende i en kritisk debat om disse synspunkter, da det mest vidner om en forfatter, der ikke er villig til at tage en debat om sine synspunkter. Poul Villaume var medgrundlægger af og stærkt aktiv i den selvbestaltede tænketank RIKO (Rådet for Konfliktløsning) og udviser ligesom resten af RIKO en rystende mangel på indsigt i udviklingen i det østlige Centraleuropa og det post-sovjetiske rum siden den kolde krigs afslutning. Man kunne have ønsket, at Villaume f.eks. havde

fundet tid til at læse stifteren af *Friedrich-Ebert-Stiftungs* kontor i Kyiv Winfried Schneider-Deters indgående, fyldige, grundige (og engelsksprogede) studier af årsagerne og forløbet af krigsudbruddet i 2014 (hvor fuldskalainvasionen i 2022 må betragtes som optrapningen af en igangværende krig), da det ville have tilbagevist mange af de putinistiske myter, forfatteren når at bringe til torvs i løbet af sin epilog, og som det nærmest ville kræve en selvstændig anmeldelse at gennemgå og tilbagevise. Men igen må en stor del af forklaringen vel findes i forfatterens manglede sprogkunderskaber og deraf følgende manglende muligheder for at inddrage forskningslitteratur fra de gamle østbloklande i sin tolkning, men i stedet for holder sig udelukkende til kritiske engelsksprogede stemmer.

Det er absolut korrekt, at USA og Vesten med deres krige i Mellemøsten efter 1991 absolut ikke har rene hænder, men derfra til på det nærmeste at give Vesten og Ukraine selv skylden for den russiske invasion ved f.eks. at underkende baggrunden for oprigtigheden af de folkelige protester på Maidan, overdrive højrefløjens indflydelse i ukrainsk politik (hvor ingen af partierne udenfor enkeltmandskredsene siden 2014 har været i stand til at nå over spærregrænsen ved parlamentsvalgene) eller undlade at nævne, at Minsk-aftalerne fejlede, fordi de ikke anerkendte Rusland som en aktiv militær aktør, er der *for* langt. Rent ud sagt fejler Villaume i sit forsøg på at bedrive (ikke-sprogbase-rede) post-sovjetiske områdestudier, og derfor klinger epilogens mange forsøg på forsikringer om, at den ikke skal ses et forsvar for Ruslands-imperialistiske invasion ualmindeligt hult – som var de fremsat af en *Russland-Versteher* – og viser samtidig fraværet af forståelse for, hvor-

for der såvel i danske politiske som civilsamfundskredse er en bred støtte til Ukraines legitime ret til at forsvare sig selv i henhold til FN Pagtens artikel 51.

Paul Villaume var en af Danmarks mest betydende koldkrigsforskere, og hans indflydelse på og betydning for forskningsfeltet må på ingen måde undervurderes, derfor er det også, særligt set i lyset af den politisk-ideologiske epilog, så meget desto mere ærgerligt, at dette sidste bind af hans koldkrigshistorie skal stå som en så trist slutsten for et ellers afgørende, indflydelsesrigt og betydningsfuldt faghistorisk forfatterskab.

JØDER I EUROPÆISK OG DANSK HISTORIE – EN RÆKKE NEDSLAG

Morten Thing: Jødehadets, antijudaismens og antisemitismens historie, Forlaget Solidaritet, 2024, 323 s., Ill., ISBN: 9788793572553

Af Ole Olsen

En omtale af bogen “Jødehadets, antijudaismens og antisemitismens historie”, Morten Thing, Forlaget Solidaritet, 2024.

Når man læser Morten Things 300 siders lange bog om jøder og antisemitismens historie står det klart, at afstandtagen fra jøder har været er et meget vedholdende, men også skiftende fænomen. I perioder har modstand mod jøder udløst vold og drab i betydeligt omfang, selvsagt mest dramatisk med holocaust. I nyere og aktuell tid er påstande om antisemitisme også blevet et udenrigspolisk redskab til at skærme Israel

mod kritik – ligesom antisemitisme også kan være en årsag til at være imod Israel.

Inden vi når til nutiden, bringer Morten Thing os igennem historien, eller måske rettere gennem ret forskelligartede nedslag, hvor forholdene i Danmark især mellemkrigstiden fylder betydelig. Afhængig af temperament er der måske afsnit der fylder rigeligt, og bogen bærer i nogen grad præg af at være sammensat af tidligere publiceringer fra forfatterens pen.

Et gennemgående historisk træk er, at jøderne i mange sammenhænge og samfund har haft rollen som “de andre” – dem som majoritetssamfundet så som det dårlige selskab. Et majoritetssamfund har historisk og åbenbart også aktuelt svært ved at holde sammen på sig selv uden at have et fjendebillede – eller i hvert fald et modbillede.

I en dansk sammenhæng er det nu primært muslimer, der bliver hevet frem som modbilledet til det civiliserede samfund med de rette danske værdier. Verdenserklæringen om menneskerettighedens indledende ord om, at vi alle er lige i værdighed, er efter 75 år ikke blevet mentalt og politisk adopteret som den grundlæggende værdi.

Bogen indledes ved at dykke ned i sproget (i Danmark), hvor en jøde ifølge slang-ordbogen fx kan “oversættes” til tyv, hæler, pengegrisk og snyder – forstået sådan at det er den almindelige forventning, at en jøde er uhæderlig. Der er også mindre pæne betegnelser som “jødep**” som elektrikere har brugt of en afisoleret ledningsende – altså en slags billede på omskæring som et karakteristika for jøder. Ordet “jødenguld” nævnes også som et eksempel på en guld-kvalitet, som formodes at være ringe. Der er rigtige mange negative udtryk som jøder har skullet lægge øre til og i Latinamerika var der

en abe som blev kaldt “jødeabe”, da den havde langt skæg. Køn er den sproglige nedgørelse bestemt ikke.

Som Morten Thing også beskriver i bogens første afsnit, opstod modstanden mod jøder i første omgang som en modstand mod jødedommen, altså jødernes religion. Den kunne kristendom bruge i sin selvstændiggørelse fra netop jødedommen og som afsæt for at hævde egne fortræffeligheder. Starten på denne modstilling dateres til ca. 400 efter Kristus. En af beskyldninger er her, at jøder medvirkede til at Jesus blev slået ihjel af romerne, altså en skændig og umoralsk handling.

Senere, i tidlig Middelalder, opstod der i Europa supplerende fortællinger om jøders skændige adfærd, her især om at jøder dræbte kristne drenge for at bruge deres blod som en ingrediens i bagning af særlige brød og også som et religiøst ritual. I det hele taget beskrives jøder i større og større grad som “urene”, og som man skal holde sig fra – og det førte senere til at jøder også fik skylden for pest og andre epidemier. Billedet skiftede fra en religiøs antisemitisme til en mere fysisk begrundet antisemitisme hvor jøder behandles primært som en race og i mindre grad som en religiøs gruppe.

Korstogene, som nok mest er kendt for i en periode at ville fjerne muslimer fra magten i Det Hellige Land, havde også jøder som målgruppe. Godfrei Boullion, lederen af det første korstog, citeres for at det handlede om “ikke at efterlade nogen jøde i live”. Jesus skulle hævnes med folkedrab med ca. 1.100 års forsinkelse... ..

Ghettoer som et sted hvor jøder blev stuvet af vejen, daterer sig ifølge Thing som fænomen sig tilbage til ca. år 1200. Thing nævner også mange deciderede fordrivelser af jøder, fra Eng-

land og Frankrig omkring år 1300 og senere i Spanien 100 år senere. Rigtig mange lande har vold og drab på jøder på samvittigheden og tolerancen blev ikke bedre med reformationen.

Østeuropa, historisk området med flest jøder, er også en rædselshistorie med hundredevis af popromer og nedslagtninger. Her nævnes særskilt Ukraine som en magt med usædvanligt mange jødiske liv på samvittigheden.

En tydeligere bekendelse til menneskerettighederne med USA's selvstændighedserklæring fra 1778 og demokratiseringen i Vesteuropa i det efterfølgende århundrede førte til, at jøder i højere grad end tidligere blev til ligeberettigede borgere. I Danmark var der en slags guldalder for jødisk liv i sidste halvdel af det 19'ende århundrede, hvor mange jøder beklædte vigtige stillinger. Dagbladet *Politiken* blev udgivet med Georg Brandes som redaktør og påvirkede politiske strømninger, som senere blev en del af Det Radikale Venstres DNA – noterer denne omtales forfatter med ekstraordinær interesse, da partibogen i mange år netop var den radikale.

Den betydelige grad af ligestilling skete dog ikke uden modstand og fx Grundtvig mente ikke, at jøderne passede i den danskhed som han ønskede, en danskhed primært forankret i almuen (og ikke i eliten). Thing citerer også en række forfattere fra perioden for udtalelser om jøder, der i dag formentligt ville være uden for ytringsfrihedens område. Påstande om illoyalitet mod Danmark samt udbredelse af umoral dukker ret ofte hos de citerede forfattere.

Noget af fjendtligheden i Danmark kan sættes i en politisk kontekst, i fejden mellem nationalkonservative og mere liberale og venstreorienterede tendenser, hvor jøder kollektivt beskyldes for at repræsentere sidstnævnte. Dette

gælder også i en bredere europæisk sammenhæng, hvor kommunismen opstår som en samfundsmodel – som jøder menes at fremme. Den russiske revolution i 1917 bliver i høj grad set som drevet af en jødisk sammensværgelse opstået i Tyskland.

En femtedel af bogen er bygget op omkring artikler i *Jyllands-Posten* i årene fra før 1. verdenskrig og frem til 2. verdenskrig. Her gav denne nationalkonservative avis både i lederartikler og med debatindlæg på fremtrædende plads, endog på forsiden, plads til synspunkter om jødespørgsmålet – med negative udsagn på adskillige måder. Det er ikke en historie som avisen i dag er stolt af.

Noget af avisens "raison d'être" for dens jødenegativitet er helt klart dens overordnede modstand mod venstreorientering, internationalisme og især kommunismen, som havde flere ledere med jødisk baggrund. En del indlæg gik også på at jøder, især nogle som var kommet fra Rusland, var laverestående væsener og i øvrigt beskide og umoralske. Dehumanisering var også en disciplin dengang...

I afsnittet omtales dog også en række andre aktører, som gav jøder skylden for mangt og meget, herunder "Dansker Ligaen og "Dansk Forening til Fremmede Elementers Begrænsning". Om det var i mangel på andre minoriteter, som kunne udskammes eller "ren" antisemitiske er lidt uklart, men måske begge dele.

Under nazismens indtog bredte sig dog en vis eftertænkksomhed i *Jyllands-Posten*, som på den ene side mente, at Hitler-Tyskland havde ret til at løse "jødespørgsmålet", men på den anden side mente, at det måtte ske på en ordentlig måde, fx ved at give dem lov til at rejse med deres penge. Det ville dog være godt, hvis de bemidlede ville bidrage til at også ubemid-

lede jøder fik råd til at udrejse, mente *Jyllands-Posten* på lederplads – uden dog at anvise, hvordan de skulle rejse.

Avisen, og også en del andre meningsdannere i Danmark, fortsatte frem til 1938 med at være varme tilhængere af fascistiske ledere, herunder også Mussolini i Italien og Franco i Spanien, og at de enkelte lande selv måtte bestemme over egne anliggende, altså også forfølge og fordrive minoriteter. På lederplads i *Jyllands-Posten* blev der også fortsat udtrykt forståelse for Tysklands animositet mod jøder som kollektiv gruppe – selv om “Titusinder af jøder fordømmer de jødiske forretningshajer, de jødiske pornografi-spekulanter og de jødiske terrorister”.

Synspunkter om at staters målsætninger står over individets og gruppens rettigheder, stod på dette tidspunkt stærkt – også en holdning der desværre præger verden af i dag, uanset at menneskerettighederne står mejslet i FN-konventioner.

Et relativt kort afsnit handler om Holocaust, altså de Nazi-ledede myrderier af 6 millioner jøder, men som Morten Thing skriver, er det ikke så meget at tilføje som ikke allerede er sagt og skrevet. En rædselshistorie af uhyrlige dimensioner.

Derimod bruges der nogen sider på noget som knap så mange ved, nemlig at Holocaust fylder enormt meget i USA, rent politisk, selv om myrderierne kun i begrænset omfang direkte berørte jøder der, og selv om USA ikke sagligt kan tildeles noget særligt medansvar for hvad der skete.

Men USA har på sin vis, men først efter seksdages-krigen 1967, valgt at påtage sig en rolle som en politisk magt der vil sikre at der aldrig mere bliver et holocaust, at forbryderne skal straffes og de overlevende ofre kompenseres.

Han beskriver også, med afsæt i bogen *The Holocaust Industry. Reflection over the Exploitation of Jewish Suffering*, (år 2000), skrevet af jøden Normal Finkelstein, om hvordan Holocaust øjensynligt blev afsæt for magtmisbrug. Det førte til en placering af Finkelstein i kategorien “selvhadende jøder”, altså jøder som ikke vil den jødiske sag godt, set fra majoritetens synspunkt.

Bogen og kritikken fik ikke nogen venlig modtagelse i hverken USA eller i Danmark, hvor chefredaktør Per Knudsen mente der var tale om en vildfaren jødes ærekrænkende påstande. Han forholdt sig overhovedet ikke konkret til fx veldokumenterede beskrivelse af hvordan USA havde presset Tyskland og Schweiz til at betale enorme summer tænkt som erstatning til overlevende ofre, men hvor de fleste af pengene endte hos jødiske organisationer og aldrig nåede de tiltænkte.

Thing beskriver til slut i bogen, hvordan Holocaust i USA er blevet afsæt for en total støtte til Israel. Han nævner også, at de museer, som skal sikre erindringen om Holocaust faktisk er større i USA end i Israel. Han tilføjer en stille undren over at Holocaust er så altdominerende i USA, når der tales om, hvad der aldrig må ske igen. Fordrivelse af indianere, slaveriet og sorte borgers mangel på lige rettigheder i årtier har ikke tilnærmelses samme plads i amerikansk politisk erindring.

Til sidst kommer Thing ind på at antisemitismen i dag er blevet et moralsk våben som bruges flittigt til at lukke munden på kritikere af israelsk politik, og at der søges udbredt en ny definition af antisemitisme, som lige så meget handler om en afstandtagen fra Israel og israelsk politik, som det handler om afstandtagen fra jøder. Det fik mig til at huske et udsagn fra

det seneste års tids Gaza-debat om at “Engang var antisemitter nogen som hadede jøder. I dag er antisemitter nogen som jøder hader”

Så antisemitisme er, ud over konkrete handlinger eller holdninger over for jøder, i betydeligt omfang et begreb, som ikke er historisk entydigt, men har skiftet afhængigt af kontekst, både generelt og i en dansk sammenhæng. Dette bliver man klogere på, når man har læst denne bog.

STAUNING: GRØNLANDS BESKYTTENDE LANDSFADER

Niels Nørgård: *Stauning og Grønland – Kampen om den arktiske koloni mellem de to verdenskrige*, Gads Forlag, 2024 264 s., Ill., ISBN: 9788712074106

Af Jørgen Estrup

Det lå ikke i kortene, at Niels Nørgaards bog *Stauning og Grønland* ville blive højaktuel, hverken da de første skitser til projektet tog form umiddelbart før corona-pandemien eller ved udgivelsen i foråret 2024. Forholdet mellem Grønland og Danmark imellem de to verdenskrige er bestemt vigtigt for forståelsen af dansk kolonihistorie og baggrunden for rigsfællesskabet. Men det er og bliver ‘lavspændt’ historieskrivning.

Siden præsidentskiftet i USA har der imidlertid udviklet sig et trekantdrama – USA/Grønland/Danmark – hvor alle nye bidrag, det være sig DR-dokumentaren ‘sDet hvide Guld’ eller diverse amerikanske MAGA-stunts, kan

bruges i det geopolitisk spil. Det er den udfordring Nørgaards bog er oppe imod.

Derfor er det vigtigt med det samme at slå fast, at Nørgaards arbejdsmetode fra start til slut forhindrer, at bogen drages ind i et dagsaktuelt politisk slagsmål. Målsætningen formuleres klart:

“Nærværende bog er et stykke kolonihistorie, der så vidt muligt er fortalt gennem danskeres og grønlandernes egne ord og handlinger.”

Det lever bogen smukt op til.

Grundlaget er især et imponerende gravearbejde i en lang række arkiver, herunder ikke mindst Thorvald Staunings personlige på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København.

Staunings interesse for Grønland viste sig hurtigt efter hans valg til folketinget i 1906, og han var sit partis grønlandsordfører, da en skelsættende lovændring for koloniens styre tog form i 1908. Hidtil havde Den Kongelige Grønlandske Handel været alt dominerende, men nu skulle økonomi og administration adskilles. Ansvar for økonomien forblev hos KGH, men administrativt skulle den grønlandske befolkning have medindflydelse.

To landsråd blev oprettet for hhv. Nord- og Sydgrønland og samtidig hele 63 kommuneråd i en række bygder på vestkysten, alle med formelt krav om flertal af grønlandske medlemmer. De danske kolonibestyrere ledede landsrådsmøderne, men som de eneste havde de ikke stemmeret. De kunne påvirke forhandlingerne i overensstemmelse med ønsker fra København, men allerede referaterne fra de første møder viste, at kolonistyret kunne komme i mindretal, når det drejede sig om væsentlige, kontroversi-

elle spørgsmål. Et sundt demokratisk tegn, som det grønlandske selvstyre ved 100-års jubilæet i 2011 for det første landsrådsmøde da også hyldede med karakteristikken: en “revolutionerende nyordning”.

Den nye lovgivning fastslog målsætningen om, at Grønlands økonomi skulle hvile i sig selv. Men under forhandlingerne i Folketinget var der uenighed om, hvordan et evt. fremtidigt økonomisk overskud af kolonien skulle anvendes. Stauning med støtte fra De Radikales leder Carl Th. Zahle argumenterede for, at man i loven slog fast, at ethvert overskud fra erhvervsudviklingen blev anvendt til gavn for Grønland. Men tiden var endnu ikke moden til en kolonipolitik med fokus på koloniens økonomiske udvikling, og regeringen fastholdt kravet om frit at kunne disponere over et overskud.

Med udgangspunkt i Staunings tidlige engagement i 1908-loven om Grønlands styrelse lykkes det forfatteren at tegne et nyt og troværdigt billede af den socialdemokratiske danske ‘landsfader’. Rollen som faderskikkelse gjaldt både for Danmark og Grønland. Og for Stauning selv blev begge lande omdrejningspunkt for hans politiske virke helt frem til afslutningen i 1942. Han var ‘kontrolminister’ i ministeriet Zahle, da Danmark i forbindelse med salget af de Vestindiske Øer i 1917 fik USA’s underskrift på suveræniteten over Grønland. Han blev i 1923 bedt af Venstre-regeringen om at deltage i delegationen, som første gang skulle forhandle med Norge om kravet på Østgrønland. Og som statsminister fra 1929 bestred han også Grønlandsministeriet, og han beholdt begge ministerier helt frem til sin død i 1942. I 1930 besøgte han som den første danske statsminister Grønland, og var trods regeringsansvaret af sted i 1½ måned. I 1933 stod han i spidsen, da

Danmark endeligt vandt striden med Norge om Østgrønland efter kendelsen ved Den internationale Domstol i Haag. Han blev den længst siddende Grønlandsminister.

Stauning brugte ordet ‘naturfolket’, når han talte om grønlænderne. Deri lå en klar forståelse af den kulturelle afstand og de farer, som lå i mødet med det syddanske samfund. Han så truslen for det grønlandske fangersamfund i kapitalismens rigide økonomiske spilleregler og faren for nye indførte, livstruende sygdomme. Grønland skulle ‘beskyttes’, og derfor var det nødvendigt at fastholde en grønlandspolitik, hvor kravet om kolonien som et ‘lukket land’, ikke stod til diskussion, så længe den nødvendige udvikling ikke var opnået. Faktisk skal vi helt frem til 1939, før det første danske medie – *Billed-Bladet* – fik tilladelse til at lave reportage fra Grønland.

En meget tidlig udgave af et tankesæt i tråd med ILO-konventionen fra 1989 og FN’s deklaration om ‘oprindelige folk’ fra 2007.

For at sikre en beskyttet udvikling var Grønlands økonomi og erhverv styret af monopolet KGH med reference til Grønlands Styrelse/Grønlandsministeriet. Men principperne for koloniens udvikling var klare nok. Det drejede sig om uddannelse til den grønlandske befolkning; om en gradvis udvikling af Grønlands økonomi og erhverv fra et primitivt fangersamfund og ikke mindst om skabelse af en politisk modenhed, som satte grønlænderne i stand til selv at styre landet.

Og reelt lå det politiske ansvar for at nå resultater for koloniens udvikling således hos Stauning selv.

Den opgave viste sig med årene at være mere end vanskelig. Grønlands befolkning omkring år 1900 var kun ca. 11.000 fordelt over et utal

af små bygder på den vidtstrakte vestkyst, og i hovedsagen ernærede de sig som fangere. Men sælfangsten stagnerede, og både norske og færøske fangere stredes med grønlænderne om fangstpladserne. Færingernes interesser var via rigsfællesskabet også Staunings ansvar, og de norske interesser søgte han at tilgodese i det nordiske samarbejdes ånd. Det førte i flere omgange til klare politiske dilemmaer for den danske statsminister og til grønlandsk frustration og konfrontationer med de grønlandske landsråd.

Striden med Norge om Østgrønland var fra starten af 1920'erne en seriøs udfordring for Grønlands udvikling. Trods modstand både internt i den danske regering og udtalt i de grønlandske landsråd indgik Stauning i 1924 en 20-årig aftale, som i betydelig grad tilgodeså norske fangst- og fiskeriinteresser. Men aftalen løste ikke suverænitetsspørgsmålet, hvilket førte til en åben strid med den ellers tætte samarbejdspartner og radikale leder Carl Th. Zahle. Gradvist udviklede spørgsmålet sig i Norge til andet og mere end erhvervsinteresser og kulminationen kom i 1931 og årene efter med en egentlig norsk okkupation af dele af Østgrønland. For Stauning var udviklingen et klart politisk nederlag. Han havde undervurderet modstanden på Grønland og ikke forudset, at den nationalistiske udvikling i norsk politik var stærkere end ånden i nordisk samarbejde. Striden bliver indbragt for Den Internationale Domstol i Haag og Danmark fik i april 1933 medhold med 12 stemmer mod 2 – heraf én norsk dommer.

Suveræniteten over hele Grønland var sikret, men erhvervsudviklingen stod fortsat i stampe. Den grønlandske befolkning voksede og var i 1935 nået op på ca. 18.000, heraf omkring 1.000 på østkysten. Økonomien var presset og

modstanden over for norsk og færøsk tilstedeværelse på grønlandske fiskeri- og fangstpladser derfor forståelig. Men Niels Nørgaard dokumenterer, at trods utilfredsheden var der fra grønlandsk side aldrig tvivl om den klare opbakning til fastholdelse af dansk suverænitet.

Han dokumenterer yderligere, at det samme i store træk gjaldt Staunings kolonipolitik med 'handelsmonopol' og afskærmning af det grønlandske samfund fra verden udenfor. I Syddanmark ønskede erhvervsledere og de borgerlige partier i Rigsdagen et opgør med Staunings linje, og under retssagen i Haag søger man fra norsk side at udnytte den uenighed til at underbygge en fortælling om dansk misrøgt af kolonien. Men Danmark havde et særligt trumfkort i form af den berømte polarforsker Knud Rasmussen. I Haag talte han på grønlændernes vegne Danmarks sag med stor effekt.

Trods Staunings faste holdning til sikring af en beskyttet og gradvis udvikling af det grønlandske samfund var han ikke blind for teknologiens betydning for den globale udvikling. Derfor tillod han i 1933, at Charles A. Lindbergh, der som den første pilot havde krydset Atlanten, fik tilladelse til sammen med sin hustru at kortlægge Grønland fra luften. Det var et klart kommercielt projekt initieret af PanAm, som skulle forberede den transatlantiske flytrafik via 'the Viking trail' over Grønland.

Men i bund og grund frygtede Stauning en udvikling, som ville svare til "de store amerikanske gulddistrikter". Hans holdning var fuldstændig klar: "... disse forhåbninger og fantasier om en gylden fremtid forekommer mig utiltalende..."

Niels Nørgaard har skrevet en yderst læseværdig og interessant bog. Den følger helt nye sider til Staunings politiske og personlige profil.

Men den giver især et detaljeret billede af 30 års historie i forholdet mellem Grønland og Danmark. Det imponerende arkiv- og kildearbejde, som bogen hviler på, giver mulighed for at følge og forstå de aktører, som formede og påvirkede Danmarks arktiske kolonipolitik i perioden. En brydningstid mellem to verdenskrige, knuget af en økonomisk depression og udfordret af luftfartens nye perspektiver.

Nørgaard gør selv opmærksom på, at datidens problemer og dilemmaer på flere fronter afspejler nutidens udfordringer, og at det giver os en bedre baggrund for at træffe kloge beslutninger om rigsfællesskabets fremtid. Det gælder ikke mindst forståelsen af, at grønlandsk selvstændighed er en proces, som kræver gensidig respekt og vilje til at dele ansvar.

PAUL NYRUP RASMUSSENS ERINDRINGER

Poul Nyrup Rasmussen: *Kan vi ikke gøre det lidt bedre. Erindringer*, Lindhardt og Ringhof, 2024, 352 s., 9788727064673

Af Karsten Fledelius

Siden anmeldereksemplaret af Poul Nyrup Rasmussens tredje erindringsbog endelig nåede frem til mig gennem ruinerne af det jubilerende danske postvæsen (en historisk institution med en central placering i den danske arbejderbevægelse), har jeg brugt det som en slags modgift mod de dårlige nyheder, som de seneste måneder har været så rige på. For tiden siden november 2024 til dette forår 2025, hvor Danmark i marts havde forsædet i FN's Sik-

kerhedsråd, har været præget af voldsomme internationale og nationale storme som følge af en tilsyneladende uberegnelig, ubændig og uforsonlig amerikansk præsident, som bl.a. har udsat Kongeriget Danmark for en direkte ekspansionstrussel – og det som leder af en nabo-stormagt, vi siden 1941/45 har haft et nært til-lidsforhold til. En desværre “demokratisk” le-gitimeret leder, som står i skarpeste kontrast til den sindige, men dog også iltre jyde med arbejderbaggrund, som blev Danmarks regeringschef i januar 1993, da Poul Schlüter trak sig efter 10 år på posten. Livet indtil da er allerede skildret i Nyrups erindringsbøger fra 2000-årene – *Rødde* fra 2003 om barndommen og teenageårene fra 1943 til 1962, og *Vokseværk* fra 2005, der dækker tiden 1963-92.

Bogen dækker med andre ord både karrierens højdepunkt, statsministertiden, og Poul Nyrups politiske og personlige efterliv helt op til 2024, da han fyldte 81. Det er karakteristisk, at Nyrup netop i denne erindringsbog, der på mange måder er en status over hans politiske virke, her vender tilbage til sit udgangspunkt, sin oprindelse, hvilket understreges af citatet på bagsiden af smudsomslaget:

“Som barn af VELFÆRDSSTATEN er det ikke nogen betingelse for at blive STATSMINISTER, at du er søn af en UDSTØDT fra Livø, men det er heller ikke nogen forhindring.” (*versalerne forfatterens*)

Det er vanskeligt at forestille sig en større kontrast mellem statsledere end den mellem Poul Nyrup Rasmussen og Donald J. Trump. Sidstnævnte ville således aldrig kunne finde på en bogtitel som Poul Nyrups. Umiddelbart kan den virke som lidt af et koketteri (den stammer

hans sidste nytårstale, fra 2001). Men titlen rammer i virkeligheden noget centralt i Nyrups tilgang til både det personlige og det politiske liv: Taknemmeligheden over de muligheder, det danske samfund i 1900-tallet har givet en talentfuld, arbejdsom og ambitiøs ung mand fra fattige kår, som fik mulighed for at uddanne sig i løbet af sit arbejdsliv og siden, gennem en regeringsperiode på lige ved 8 år, stod i spidsen for dybtgående ændringer i det samfund, hvis udvikling han ved et samspil af omstændigheder blev ansvarlig for.

Det er en relevant bog for enhver, der interesserer sig for implementeringen af værdigrundlaget for det danske samfund og det danske velfærdssamfund – det der har gjort Danmark til et af de “mindst ringe” samfund i verden. Noget der er sket på trods af – eller måske netop i kraft af – de mange lussinger, landet har fået siden Brømsebrofreden mellem Danmark og Sverige i 1645, da den lange række af territoriale tab indledtes, med opløsningen af personalunionen med Island i 1944 som det hidtil sidste. For samtidig er den gennemsnitlige dansker blevet mere og mere velstående, og det danske samfund er i stigende grad blevet et forbillede for mange andre lande. Og det har også Poul Nyrup Rasmussens 4 regeringer 1993-2001 bidraget afgørende til. For at citere nytårstalen i 1997:

“Hos os er det ikke tegnebogens tykkelse, der bestemmer mængden af velfærd. Eller fra nytårstalen år 2000: Hvordan sikrer jeg mine børns fremtid? Har jeg stadig et arbejde? Kan jeg bruges?” Mit svar er: “Ja der ER og bliver brug for alle – hvis vi fortsat holder sammen om at udvikle vores samfund på fællesskabets grundlag og ikke egoismens.”

Nyrups første regering af fire partier blev til efter Poul Schlüters tilbagetræden uden valg efter offentliggørelsen af “Tamil-rapporten” af højesteretsdommer Hornslet i januar 1993. Den nye regering kom dog hurtigt selv ud i stormvejr efter folkeafstemningen om Edinburgh-forbeholdene – faktisk en af de alvorligste kriser i Nyrups tid som statsminister. Kampene på Nørrebro den 18. maj 1993 mellem demonstranter mod Folkeafstemningen om Edinburgh-traktaten og politiet, hænger intimt sammen med forholdet til det Europæiske Fællesskab, Danmark tilfældigvis stod i spidsen for netop i det år, Nyrup blev statsminister – i øvrigt meget til fortrydelse for den hidtidige udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, som havde glædet sig til at få ansvaret for det danske formandskab.

I sin omtale af urolighederne på Nørrebro benytter Nyrup lejligheden til at komme med sin vurdering af demokratiske kærneværdier:

“Hvis ordensmagten kunne bankes halvt ihjel af autonome voldsmand, havde demokratiet et problem. Og hvis et medansvar hos politiledelsen ikke kunne afdækkes tilfredsstillende, så havde demokratiet også et problem. Vi havde i Danmark hidtil demonstreret, når vi var utilfredse med et eller andet, og var gået roligt hjem bagefter. Men den 18. maj faldt det sidste slør af den danske uskyld, og hos mig kunne udfordringen kun håndteres på én måde. Som statsminister i et demokrati kan du ikke ryste på hånden et sekund, når det gælder hærværk og vold. Her hjælper ingen håndervriden eller tøven. I et demokrati er det flertallet, der bestemmer, og dets argumenter, der tæller.” (s. 60).

Gadekampene i 1993 førte heldigvis ikke til dødsfald, men politiets ledelse havde vurderet situationen, og det var et held, at der kun var sårede på begge sider. Ophidselsen skyldtes, at nogle af de EU-kritikere på venstrefløjen, der havde jublet over nej'et til Maastricht-aftalen året før, nu følte sig snydt ved, at der året efter igen blev stemt om "unionen", selv om det denne gang var med fire vigtige forbehold hvor Danmark var undtaget, så længe det ønskede det. Samt at det var lederne af arbejderpartierne Socialdemokratiet og SF, der havde gjort den nye aftale mulig. Men mens Maastricht-aftalen var blevet forkastet med et spinkelt flertal, var der denne gang et klart flertal på 56,7% for Edinburgh-aftalen. Unægtelig et uhyre væsentligt resultat både for den danske regering og hele EU, og noget der banede vej for de udvidelser af EU, som fandt sted i de følgende år, først med Sverige, Finland og Østrig, siden, under Nyrups efterfølger Anders Fogh Rasmussen, med hele 10 europæiske lande, hvoraf de 8 før 1990 havde befundet sig øst for "Jerntæppet".

Hvor vigtigt det europæiske samarbejde allerede dengang var, viste sig i øvrigt allerede umiddelbart efter regeringsdannelsen i slutningen af januar 1991, da der blev spekuleret internationalt i en devaluering af den danske krone, men hvor den nye regering besluttede at sætte hårdt mod hårdt og holde kronekursen oppe trods valutaspekulanter masseopkøb af danske kroner på valutabørserne – i tillid til støtte fra Tyskland og de andre lande i det europæiske valutasamarbejde. Fem andre EF-nationalbanker bakkede Danmark op med støtteopkøb af danske kroner, og kursen holdt. Valuta-roen og folkeafstemningen skabte endvidere grundlag for, at regeringen Nyrup 1

kunne lancere et ambitiøst økonomisk program for Danmark, som på samme tid skulle fjerne arbejdsløsheden, holde styr på inflationen og skabe overskud på både statsfinanser og betalingsbalance – det som Nyrup selv betegner som "Masterplanen" (s. 45). Den var i marts 1993 blevet færdiggjort på Marienborg af en kernegruppe bestående af Nyrup som statsminister, Mogens Lykketoft som finansminister, deres respektive departementschefer Ulrik Federspiel og Anders Eldrup, samt økonomisk kommitteret Leif Jensen. Som Nyrup selv omtaler det:

"Dagsordenen den eftermiddag var kort, men frygtindgydende. Vi skulle færdiggøre arbejdet og formulere detaljerne i den plan, der satte gang i samfundshjulene og skabte så stærk en beskæftigelsesudvikling, at arbejdsløshedskurven knækkede, og statens underskud rettede sig." (s. 45)

Nyrup omtaler, at nationalbankdirektør Erik Hoffmeyers første kommentar til planen var: "I ved godt, at det ikke kan lade sig gøre, ikke?" Hvortil Nyrup svarede: "Jo, men skal vi ikke prøve alligevel?" Hovedargumentet var at anfægte det synspunkt, som var

"en kendt sag blandt økonomer, at selvom det var teoretisk muligt, så viste mange års praksis, at det forholdt sig helt anderledes i det virkelige liv: Det lod sig simpelthen ikke gøre at opnå fuld beskæftigelse, stabile priser og overskud på både statsfinanser og betalingsbalance på en og samme tid."

Det mente Nyrup og Co. dog godt, at man kunne, med henvisning til den russiske matematiker Lev Pontrjagin (1908-88), som han

havde skrevet prisopgave om under politistudiet på Københavns Universitet – en blind matematiker som havde udviklet en matematisk model for moderne optimeringsmetoder, som skulle gøre det muligt at styre selv yderst komplekse samfundssystemer.

Nyrups studiekammerat Lykketoft havde mødt en lignende skepsis i sit ministerium.

“Her klingede den visdom, at den *naturlige* [Nyrups kursivering] arbejdsløshed lå på otte-ni procent, og prøvede vi at nå længere ned, gik det galt, og vi fik løninflation og flaskehalsproblemer på arbejdsmarkedet.”

Det mente nu både Lykketoft og Nyrup, at det skulle komme an på en prøve!

Når denne anmelder gør så meget (men af pladsmæssige grunde alligevel ikke nok) ud af denne anekdotisk velskrevne, men en smule nørdede del af bogen, er det fordi vi her er inde i et af de største paradigmeskift i nyere dansk historie – et brud med en empirisk funderet videnskab, som fastholdt embedsmænd og politikere i forestillinger om, hvad der kunne, og ikke kunne, lade sig gøre. Det ironiske ligger i, at det var en blind russisk matematiker, som havde kunnet vise vejen til en ny måde at organisere og styre moderne samfundsprocesser på – en erkendelse som var faldet på klippegrund i det sovjetsamfund, denne enestående teoretiker var vokset op i, og som havde vist sig ude af stand til at anvende hans indsigter. Det blev så to cand.politter fra årgang 1971 på Københavns Universitet, som fik demonstreret teoriens anvendelighed i praksis. Selv om det først var i juni 1994, at arbejdsløshedskurven endelig for alvor blev knækket og slog igennem i statistikkerne.

I dag kan vi se, at projektet lykkedes – endda i en sådan grad, at det i dag anses for et problem ikke at have arbejdskraft nok i Danmark. Det lykkedes at skabe en bæredygtigt velfærdssamfund, som allerede fra midten af 1995 bragte Danmark i spidsen inden for EU, og hvor der hvert år var overskud på statsbudgettet. Amsterdam-traktaten var den næste traktat, den blev godkendt ved folkeafstemning i 1998 med 55,1%, og kort efter blev Storebæltsforbindelsen indviet. Der blev afdraget på statsgælden år for år. 1995 var København sæde for FN's sociale topmøde, og regeringen fik megen ros for afviklingen, foruden at det styrkede Danmarks internationale goodwill. Her viste det sig at være en fordel, at Nyrup før folkeafstemningen i 1993 havde rejst rundt til de vigtigste EU-hovedstæder og fået et godt forhold både til den konservative forbundskansler Helmuth Kohl (som så København-Bonn-erklæringen fra 1955 som et positivt forbillede for resten af Europa) og til den franske præsident Mitterand (hvor Nyrups franskkundskaber og deres tidligere kontakter via den socialdemokratiske bevægelse medvirkede til at skabe et varmt tillidsforhold), samt til den britiske PM John Major, som sammen med Kohl fik sikret, at Danmark fik det europæiske miljøagentur placeret i København.

Ved NATO-topmødet i Madrid i 1997 lykkedes det Nyrup, trods en del modstand, men med hjælp både fra generalsekretær Solana og USA's præsident Bill Clinton, at få de tre baltiske stater inkluderet i den planlagte udvidelse, ud over Tjekkiet, Polen og Ungarn, som Tyskland især var interesseret i, mens Kohl var mere tøvende over for balterne. Sammen med den radikale udenrigsminister Niels Helveg Petersen var Nyrup med til at sikre, at alle 10 lande kom med på kandidatlisten til EU. Det blev den

hidtil største samlede EU-udvidelse, som det skulle blive Nyrups efterfølger Anders Fogh Rasmussens opgave at føre til en succesrig afslutning ved topmødet i København i december 2002 – “The Big Bang” som udover de tre tidligere sovjetrepublikker i Baltikum og de tidligere Warszawapagt-lande Tjekkiet, Slovakiet, Polen og Ungarn også omfattede Slovenien, Cypern og Malta. Og adgangsbetingelserne var fortsat (som i dag) de såkaldte “Copenhagen Criteria” fra 1990-93: demokrati, retsstat, respekt for menneskerettigheder og en velfungerende markedsøkonomi.

Det træder ret klart frem i erindringerne, at den “europæiske scene” kom til at fylde mere og mere af Nyrups tid gennem hans ni år som statsminister, især efter at den økonomiske redningsplan for Danmark viste sig bæredygtig – så bæredygtig, at ærkerivalen Venstres nye partiformand efter valgnederlaget i 1998, Anders Fogh Rasmussen, opgav sin (og forgængerens Uffe Ellemann-Jensens) neoliberalistiske minimalstatsmodel for at omfavne den velfærdsstat, de fleste danskere trods alt havde vist sig at fortrække. Ved den benhårde valgkamp i november 2001 blev det i stedet udlændingespørgsmålet, der kom i forgrunden.

For Nyrup fremtræder Venstre, og dets støtteparti fra 2001, Dansk Folkeparti, som hovedfjenden. Men næsten lige så indædt kan han være i sin ærgrelse over Det Radikale Venstre, hvis daværende parlamentariske leder, Marianne Jelved, i Nyrups udlægning ofte tog en cigaret og sagde, at hun ville spørge baglandet, når han skulle have hende med til noget, som gik dele af partiet for nær – og så vidste han, hvad klokken havde slået! Han har heller ikke haft det let ved de Radikales tilbagetrukne holdning til forsvaret – da Marianne Jelved fandt udsendel-

sen af danske Leopard-kampvogne til Bosnien i 1994 stærkt betænkelig, lykkedes det dog daværende forsvarschef Jørgen Lyng at berolige hende ved at love at male kampvognene hvide! Derimod fornemmer man stor varme hos Nyrup i forholdet til Centrum-Demokraterne, især deres leder Mimi Jakobsen, som også fandt det vigtigt at udruste de danske soldater ordentligt under den voldsomme krig i Bosnien (hvor Nyrup lægger stor vægt på den danske indsats i FN-styrken).

Men også modstanderne i hans eget parti har voldt Poul Nyrup mange ærgrelser. Ikke alle hans partifæller og tidligere ministerkolleger er nok lige begejstrede for dette erindringsbind. Her har man i pressens omtaler af bogen ofte hæftet sig ved den afstand, der efterhånden udviklede sig mellem de tidligere så tætte samarbejdspartnere Nyrup og Lykketoft. For begges vedkommende hænger det til dels sammen med det store arbejdspress i løbet af de fire sammenhængende regeringsperioder – de talte sjældnere og sjældnere med hinanden mod slutningen af regeringsperioden og gennem mange år efter tabet af regeringsmagten næsten aldrig – men til en egentlig forsoning er det vist ikke kommet til, i modsætning til Nyrups forhold til den tidligere partiformand Svend Auken, som omtales med stor varme i bogen. Den uheldige håndtering af efterløns sagen, som Nyrup selv tager sin del af ansvaret for, har været et af elementerne.

Det skal lades Nyrup, at han efter udenrigsminister Niels Helveg Petersens frivillige tilbagetræden i år 2000 opfyldte Lykketofts længe nærede ønske om at overtage udenrigsministerposten – noget som senere gav denne en platform for en væsentlig indsats i FN. Men det, at Nyrup lod ham afløse af den hidtidige erhvervs-

minister, juristen Pia Gjellerup, hører til de mindre heldige dispositioner, Nyrups statsministertid også bærer præg af, og som vel også var en følge af en træthed i den centrale personkreds i partiet efter mange års hektisk aktivitet, hvor de mindre regeringspartier efterhånden faldt fra, så det til sidst kun var Det Radikale Venstre, der var tilbage – i et stadig mere problematisk samarbejde, især i udlændingepolitikken.

Til de problematiske Radikale hører imidlertid ikke Nyrups kæreste, og siden 14.5.1994 hustru Lone Dybkjær, som får tegnet det smukkeste tænkelige portræt i bogen helt frem til hendes død af cancer i 2020. Det var deres kæresteforhold, som var med til at bygge den bro mellem socialdemokratiet og de radikale, der sammen med Tamilsagen var med til at trække tæppet væk under Schlüterregeringen og bane vej for den flertalsregering, der blev dannet – uden valg – i januar 1993. Men Nyrup tegner også et billede af Lone som en politisk skarp partner, som gentagne gange, med en kontant bemærkning, kunne skære ind til benet og give Poul et puf i den rigtige retning. Det gjaldt allerede kort efter regeringens dannelse i sagen om bankkrisen på Færøerne, hvor han i Folketingssalen den 14. februar formidlede et forkeret indtryk af styringen af udgifterne til socialvæsenet på Færøerne, baseret på oplysninger i et talepapir fra ministeriet, som var fejlagtige. Poul Nyrup frygtede oven på Tamil-sagen, at han nu ville lande i samme situation som Poul Schlüter, men Lone Dybkjær opfordrede ham blot til hurtigst muligt at lade Folketinget få sandheden at vide og beklage fejltagelsen. Han slap med skrækken, men frykten for ikke at have styr på alle detaljer har unægtelig fulgt Nyrup gennem hele statsministerperioden og bidraget til hans ry for “uld i mund” – hvad

han heller ikke selv lægger skjul på.

Om forholdet til Lone Dybkjær er der bestemt ikke uld i munden, det er et meget smukt portræt, han tegner af hende og af den arbejdsfordeling, de udviklede, hvor hun valgte at satse på Europa-Parlamentet, mens han var i København, og vende tilbage til Folketinget, da han lod sig vælge til Europa-Parlamentet – hvad der skabte en unik dynamik i deres politiske virksomhed. Man får faktisk nærmest indtrykket af, at nogle af Nyrups bedste år er dem, hvor han har lagt ansvaret for regeringen og partiet bag sig og engageret sig i opbygningen af det fælleseuropæiske socialistparti i parlamentet. At han blev valgt til sidstnævnte med det hidtil største antal personlige stemmer i 2004 er han glad for og berettiget stolt af (selvom han ikke kan lade være med at ærgre sig lidt over, at det siden lykkedes Morten Messerschmidt fra Dansk Folkeparti at få endnu flere personlige stemmer, godt nok med en væsentlig større valgdeltagelse!).

Det kan mærkes både på og mellem linjerne, hvor godt Poul Nyrup trivedes i Bryssel og Strasbourg, med passende afstand fra modstandere og fjender i det hjemlige parlamentariske miljø – herunder i sit eget parti.

I det hele taget uddeles der rigeligt med både ros og ris i bogen – også vedrørende forfatterens egne dispositioner og præstationer som regeringsleder. Man føler sig som læser både oppe på broen og nede i maskinrummet på regeringskibet. Nyrup viser både engagement og temperament, og ofte stor improvisationsevne. Men som politiker er han selv klar over, at han ikke har nemt ved at koge komplicerede sammenhænge ned til noget, som den “almindelige” vælger kan forstå, og måske ligefrem have lyst til at stemme på.

Det var et meget stort projekt, hans firepar-

tiregering gik i gang med i 1993, og den byge af lovforslag, som skulle fyres af, var umiddelbart vanskelige at formidle. Samtidig står regeringen med en opposition, som ikke havde synderlige hævninger, især ikke ærkerivalen Venstre der føler sig snydt i forhold til regeringsmagten og ved valg efter valg kæmpede for at tilbageerobre den. Det er det dilemma, der får Nyrup til at gribe til offentlige stunts som udrivning af sider af venstrelederen Anders Fogh Rasmussens bog om "Minimalstaten" – her var der i hvert fald ikke tale om "uld i mund", men det var ikke alle, som modtog det lige positivt.

Man må imidlertid, i en tid hvor praleri, løgn, propaganda og bortforklaring af svinestreger oversvømmer verden, have respekt for en person, som har mod til at se egne fejl i øjnene. Det kan også give inspiration til bedre forståelse af demokratiets faldgruber. Hvordan de bedste hensigter kan blive ødelagt af uhenigtsmæssig kommunikation, trods alle ønsker om at være åben, ærlig og forudseende. Og hvor let uforudsete uheld kan komme i vejen for selv de bedste planer. Men fremfor alt, hvor meget det politiske arbejde slider på sine udøvere, især når man står midt i det og forsøger nå det hele. Og her er det helt afgørende, hvordan man får kommunikeret både til offentlighed og bagland.

Et af Nyrups rammende eksempler er "Pinsepakken" fra juni 1998, som blev præsenteret under overskriften "Bedre Balance". Den ville sikre, at økonomien ikke kørte i grøften igen pga stigende ejendomspriser og øget belåning til forbrug, som truede betalingsbalancen.

"Men en forståelig, kortfattet og tilgængelig information, som befolkningen kunne tage til sig, var der ingen af. Det viste sig at være

fatalt." (s. 129)

"Faktisk rummede pakken kun et problem: Den var så kompliceret, at de færreste forstod den. Rentefradrag, selskabsskat, afskrivningsregler, momsafregning, lønsumsafgifter, pensionsopsparingsregler og renteafgift. Begreberne var vanskelige at forklare og forstå. ... Og jeg måtte endnu en gang sande mine egne ord: "Hvad der ikke kan forklares, kan ikke forsvares." (s. 130).

"Det endte med et rødt forlig med SF og Enhedslisten, i modstrid med regeringsgrundlagets ønske om bredt samarbejde og vores egne ambitioner om at gøre partiet til det naturlige samlingspunkt i Danmark." (s. 131).

Nyrup kunne slet ikke tilslutte sig, at "pinsepakken oser af socialisme", som A. P. Møllergruppens daværende topchef Jess Søderberg betegnede det – men det var næppe opfattelsen i fagbevægelsen.

Endnu værre kom det til at gå efter to sommerdage på øen Endelave ud for Horsens Fjord, som Poul Nyrup tilbragte sammen med gamle venner i partiet, herunder Lykketoft, som rejste spørgsmålet om efterlønnens fremtid, hvor Nyrup konkluderer, at de ikke var nået til enighed om, hvad der skulle ske.

"Og jeg blev usikker på, om Mogens fortolkede det sådan, at dette var noget, han kunne arbejde videre med, fordi jeg måske ikke havde været tydelig nok. Men andre opgaver krævede min opmærksomhed, og jeg fik det ikke straks fulgt op." (s.134).

Den varme sommer 1998 fortsatte med forbedelse af partikongres, møder med EU-ambasadorer og topmøder i forbindelse med den planlagte EU-udvidelse på 10 lande.

“Andre større begivenheder fjernede min opmærksomhed fra, hvad der foregik i Finansministeriet. ... Når der opstår uklarhed i forholdet mellem statsministeren og finansministeren, skabes der et risikobetonet vakuum. Et vakuum, som breder sig i det politiske rum. Det gik snart op for mig, at når gamle alliancer bringes ud af balance, så opstår nye konstellationer”. (s. 135).

Efteråret 1998 blev rigt på nye initiativer, herunder åbning mod et mere afslappet forhold til offentlige institutionernes samarbejde med det private erhvervsliv og fremfor alt en i det store og hele vellykket arbejdsmarkedsreform, som sigtede mod at

“gøre Danmark til det første land i Europa, som gav unge et nyt job eller uddannelses tilbud, hvis de havde været ledige i mere end seks måneder, og andre ledige et tilbud inden et år. Til gengæld ændrede vi muligheden for at få dagpenge, for ret og pligt var stadig det bærende princip. Der blev dog taget særlige hensyn til svage og ældre ledige, og der kom fokus på de etniske minoriteters adgang til arbejdsmarkedet.”

Det endte med en bred aftale i Folketinget. Og som Nyrup fremhæver:

“I min egen valgkreds, Herning-Ikast, havde vi lært det. Hele tekstilindustrien var på få år forsvundet til Asien, og mange af de tekstilarbejdere, jeg kendte, var kommet i andet arbejde. Else-Marie fra partiforeningen i Ikast fortalte mig, at hun var blevet omsorgsmedarbejder for kommunens ældre. ... Hun var bare en af de mange, faktisk en tredjedel af

tekstilarbejderne, som havde fået job i kommunens ældrepleje. En anden tredjedel havde fået nye job i industrien og særlig på køkken-elementfabrikkerne. Og den sidste tredjedel var simpelthen så nedslidte, at førtidspensionen var vejen til tryghed for dem. Hele dette samspil mellem arbejdsformidlingen, kommunerne, arbejdsgivere og fagbevægelse fungerede.”

Nyrup indrømmer dog, at set i bakspejlet fungerede reformen ikke lige godt alle steder, men noterer dog med tilfredshed: “Til gengæld lykkedes det os at få ganske mange ud af passiv forsørgelse” (s. 138).

Til gengæld gik det galt for Nyrup personligt ved den finanslovsaftale, som i slutningen af november 1998 blev forhandlet på plads mellem Mogens Lykketoft og Venstreformanden Anders Fogh Rasmussen, og hvori der indgik et indgreb i den hidtidige efterlønsordning. Nyrup beskriver, hvordan han som statsminister stod

“foran et ubehageligt valg, hvor det enten var min egen troværdighed i befolkningen eller regeringssamarbejdet med det Radikale, der røg,”

“Her er vi ved essensen i statsministerjobbet og forskellen på det og alle andre jobs: det afgørende ansvar for helheden og at sikre det, der i sidste ned er bedst for landet. Jeg havde magt til at stå fast på efterlønnen og sprænge regeringen i luften og høste anerkendelse i en stor del af folketingsgruppen, i Socialdemokratiet og i fagbevægelsen. Men en regering på sammenbrudskurs ville bringe landet ind i en tid med økonomisk usikkerhed. En statsminister skal kunne æde sine nederlag, hvis

helheden tilsiger det. Derfor traf jeg – som statsminister – meget bevidst og med åbne øjne den beslutning, der indebar, at jeg kom til at betale den højeste pris. Jeg bakkede op om det aftalte indgreb.” (s. 139).

Det endte med, at Poul Nyrup måtte beklage forløbet i medierne. Men som han i dag konstaterer, burde han måske “have lagt alle kort på bordet og undskyldt”. Men han opsummerer det uskønne forløb i to erkendelser: Et kaotisk internt forhandlingsforløb, som betød, at han selv

“udadtil fortsatte med klare meldinger for at berolige og undgå, at den lidt panikagtige tilstrømning til efterlønnen fortsatte – mens der blev forhandlet om noget andet.”

Og at de afgørende forhandlinger fandt sted i et lukket rum, “Struenseeværelset i Finansministeriet”, hvor han i dag mener, at trepartsforhandlinger med arbejdsmarkedets parter ville have været nyttige.

“Erfaringen viser os jo, at netop trepart er essentielle. De kan være nok så tidskrævende og irriterende, men det hævner sig, når mennesker og organisationer ikke føler sig inddraget. Inddragelse er jo kernen i den danske model. Det, tror jeg, var en lærdom, vi tog med os fra de vanskelige dage.”

Vi befinder os unægtelig her ved en af forklaringerne på den i dag afgrundsdybe forskel mellem dansk og amerikansk opfattelse af “folkestyre” og samfundssyn, på trods af det faktum, at regeringen i begge lande er legitimeret gennem demokratiske afstemninger. For så længe

afgørende beslutninger tages i lukkede rum – evt. alene i hovedet på den valgte leder – risikerer man, at mange borgere føler sig hægtet af. Det kan være fristende at komme med skråsikre valgløfter – men uforsvarligt at hænge fast i dem, hvis de viser sig manglende gennemtænkt eller utilstrækkeligt forberedt. Nyrups regeringer sigtede højt og nåede meget – også mere end forgængerens – men efterhånden som kredsen af regeringspartier svandt ind, smuldrerede den brede inddragelse over midten, som var Nyrups ideal og program. Men den smuldrerede også i takt med, at reformerne gik dybere og dybere, samtidig med at situationen i Europa og verden netop i disse år udviklede sig nærmest eksplosivt. Det var et lignende dilemma, Bill Clinton stod i i 1990'erne, selvom hans administrations reformarbejde ikke på samme måde fik fat i de grundlæggende sociale problemer, bl.a. pga. en destruktiv opposition. Faktisk skete der det samme for Nyrup som for Clinton; at en succesfuld udenrigspolitik kom til at fylde mere og mere i kalenderen, mens de indre forhold sled på tilliden til regeringen.

Nyrup og hans første ministerhold havde grundlagt en ny praksis med fra starten at formulere et regeringsgrundlag hvori det blev formuleret – også tilgængeligt for borgerne – hvilke aftaler der er blevet indgået mellem regeringspartierne. Alligevel kan der være konkrete situationer, hvor man har brug for at handle så hurtigt, at man ikke kan nå at tage alle i ed på forhånd. Og det kan koste dyrt. Som da det var blevet glemt at tage Centrumdemokraterne i ed ved valget til formandsposten for Folketinget i 1999 og det pga. stemmelighed blev nødvendigt at trække lod mellem socialdemokraten Birte Weiss og Ivar Hansen fra Venstre, hvor sidstnævnte vandt.

Dertil kom hurtigt de personlige udfordringer. Mens Nyrup var statsminister, mistede han begge sine forældre, men hårdest af alt, sin datter Signe, som var psykisk syg og trods indlæggelse på den lukkede afdeling på Sankt Hans fik mulighed for at tage sit eget liv under faderens første officielle rejse som statsminister til Grønland i august 1993. Bogen er tilegnet hende, hustruen Lone, og børnebørnene Lukas og Nikoline – de mennesker som har betydet mest for Nyrup hans senere år.

Signe har fået sit eget kapitel mod slutningen af bogen.

“Nu – et halvt liv og mange erfaringer senere – føles det rigtigt at fortælle hele historien om Signe. Både om de gode år, som var langt de fleste, og om den sidste tid af hendes liv, hvor hun sloges med dæmonerne. Alt sammen med det klare mål, at vores historie bliver genkendelig for dem, der går gennem noget, der er svært at stå alene og isoleret med, både som psykisk sårbar og som pårørende. For jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at det er sådan, Signe gerne ville se mig og se vores historie folde sig ud. Jeg tog hul på udpakningen [af den hidtil urørte papkasse med hendes efterladte ting] for nylig og for rullende kameraer, så danske seere kunne følge mig på rejsen. Det behøvede jeg ikke. Men i betragtning af, at halvdelen af alle familier i Danmark har været i kontakt med det psykiatriske system, valgte jeg at dele mine erfaringer med andre. ... Og jeg er glad og stolt over at kunne sige, at Signe ikke har levet forgæves. Hun gav sit liv, men hun gav mig også nøglen til ikke at lade mig vælte omkuld af sorgen og magtesløsheden. Vejen til at hjælpe andre. Derfor har jeg sat mig for at fuldende Signes livshistorie.” (s. 288)

Flere af denne anmelders familiemedlemmer har kastet sig over netop dette kapitel, og de følgende, i bogen. For kritikken af det psykiatriske system, som mange har mødt det, bliver afspejlet i Signes skæbne, herunder at det ikke blev passet ordentlig på hende på Sankt Hans’ lukkede afdeling, så hendes tredje selvmordsforsøg blev fatalt. Skildringen er netop så indfølelse og præcis, at det viser systemets svagheder. Kampen for bedre psykisk velfærd er derfor blevet en af hovedaktiviteterne for Poul Nyrup Rasmussen i hans politiske efterliv, efter regerings-, parti- og Europaparlamentsarbejde, og har ført til initiativer som dannelsen af Det Sociale Netværk, i samarbejde bl.a. med radioværten og socialrådgiveren Tine Bryld og den tidligere konservative finans- og socialminister Palle Simonsen:

“I Det Sociale Netværk synger vi også. For når man synger med andre, mærker man fællesskabet ... Så synger vi Jens Rosendahls ‘Du kom med alt det der var dig’, og det er noget ganske særligt at høre det budskab fremført af mennesker, som ikke har fået noget forærende. Den afsluttende strofe om, at ‘livet det er livet værd, på trods af tvivl og stort besvær, på trods af det, der smerter’, rummer jo selve kernen i mit nutidige virke.”

Også overskrifter som “Fra behandlersamfund til omsorgssamfund” (s. 316) og “Psykiatrien kan ikke stå alene” (s. 317) taler deres eget sprog, ligesom Nyrups bekendelse til civilsamfundets rolle som den moderne velfærdsstats makker:

“Arbejdet for og sammen med sårbare mennesker har overbevist mig om, at den mo-

derne velfærdsstat langt fra er finmasket nok til at opfange alle, der har brug for en håndsrækning.” (s. 317) “

Den vision, som jeg tror, kan blive den moderne velfærdsstats genstart – forstået som et velfærdssamfund, der favner alle, uanset hvilken situation de er i, og hvilken udfordring de har med sindet – kan vi løfte i fællesskab. I et nyt, konkret og aftalt partnerskab mellem stat, kommuner, regioner og civilsamfundet.” (s. 318).

Men på bogens sidste sider vender Nyrup tilbage til en af de kampe, som han siden 2000-årene har engageret sig mest energisk i: Kampen mod uregulerede kapitalfonde og tech-giganter. Han konstaterer, at

“siden vi fjernede vores nationale reguleringer af markedet – herunder finansmarkedet – har det bestandigt udfordret vores muligheder for at bestemme vor egen fremtid i fællesskab. Vi fik jo aldrig internationale regler, der kunne træde i stedet. De nationalt aftalte balancer mellem arbejde og kapital, mellem marked og stat faldt væk, og grådigheden tog overhånd.”

Her ser Nyrup EU's indre marked som “det eneste grænseoverskridende marked, der har indbyggede værdier fra ligestilling til social retfærdighed” – stadig

“det mest lovende værktøj til at skabe et marked med et menneskeligt ansigt. Et marked, som er menneskets tjener og ikke dets herre. ... Det største og rigeste marked på jordkloden med en unik mulighed for at svare kapitalfondene og tech-giganterne midt imod og

dæmme op for deres forsøg på at dominere og kontrollere. Sammen kan vi forme vores krav om ordentlig adfærd fra de store monopolforetagender med udgangspunkt i vores fælleseuropæiske værdier om medmenneskelighed, om lige muligheder, om social retfærdighed. ... Med Europa kan vi brede vores vision ud til det globale – til uligheden – som vi desværre aldrig har fået taget ordentlig fat på. ... Skal vi løse klimaproblemer, befolkningstilvækst og udnyttelsen af arbejdere, forudsætter det en global udligning og en grænseoverskridende vidensdeling. Og vi har i Europa den nødvendige viden om vejen, som det bl.a. er kommet til udtryk i vores handlingsprogram fra De Europæiske Socialdemokrater, ‘Det Store Skifte’.” (s. 324f)

Jo, der er sandelig forskel på visionerne hos de to næsten jævnaldrende politiske ledere Nyrup og Trump, på hver sin side af Atlanten. Det eneste, de tilsyneladende har til fælles, er erkendelsen af, at globaliseringen har haft sin pris i forhold til arbejderne i produktionsvirksomhederne. Men de løsningsmodellerne og midlerne til at virkeliggøre dem, de går ind for, er grundlæggende så forskellige. Hvor Trump hænger fast i forældede økonomiske modeller baseret på et merkantilistisk nulsumsspil, hvor målet netop ikke er “global udligning og grænseoverskridende vidensdeling” – og hvor den enes død er den andens brød – kan Nyrups standpunkt kondenseres i sætningen “Der findes ikke en total frihed for en selv uden et fravalg til gavn for andre”.

For Poul Nyrup er det netop disse “andre” der er en afgørende del af *vores* frihed. Og han fastholder muligheden for, at de faktisk er muligt – og nødvendigt – at udvikle sig sammen

i et gensidigt både afhængigt og berigende samspil. Som i den sovjetiske matematikers optimeringsmodel, som Nyrup i sin tid skrev prisopgave om på universitetet.

EN FARLIG MAND – ELLER EN BESVÆRLIG OG SELVHÆVDENDE PERSON

Ole Sønnichsen og Jesper Clemmensen: *Farlig mand: Historien om en dansk dobbeltagent og Stasi-spion*, Lindhardt og Ringhof, 2024, 392, Ill., ISBN: 9788727014876

Af Torkil Sørensen

Farlig mand er fortællingen om journalisten Flemming Sørensen, der blev født i 1930, hvervet af Stasi i Rostock i forbindelse med et besøg 1. maj 1959, arresteret i Vesttyskland i 1982 men frifundet i 1983 – og så alligevel afsløret som østtysk agent efter DDR's kollaps. Flemming Sørensen døde i 2012.

Jesper Clemmensen havde allerede i *Flugtruten Østersøen* Flemming Sørensen med som biperson. I oktober 1962 berettede han som "Flame" til Stasi fra DSB's rejsebureau i Vestberlin, at Dietrich Rohrbeck ofte rejste i bil gennem DDR til Falster. Han var forlovet med en dansk sygeplejeelev – men faktisk benyttede han også ruten som flygtningehjælper. Oplysningerne kunne have bragt Rohrbeck i DDR-fængsel, bliver det lidt grundigere fortalt i den nye bog, men sådan gik det dog ikke. Til gengæld fremstod Flemming Sørensen i august 1963 selv om modig flugthjælper, da han med Stasi's hjælp fik sin kæreste Helga Korbo smug-

let til Vesttyskland. Omkring det tidspunkt flyttede Flemming Sørensen fra Vestberlin til først Bruxelles og så Vesttysklands hovedstad Bonn, hvor han frem til 1978 blev korrespondent for *Jyllands-Posten*. Samtidig med leverede han oplysninger til Stasi – nu ikke mere til Rostock men til udenrigsefterretningstjenestens hovedkvarter i Østberlin – og efterhånden også mindre helhjertet til Forsvarets Efterretningstjeneste i Danmark samt forskellige vesttyske efterretningstjenester.

Farlig mand har Jesper Clemmensen skrevet i samarbejde med Ole Sønnichsen. De to driver sammen Writers Collective. Titlen hentyder nok til, at Flemming Sørensen angav op mod 50 mennesker til Stasi. Mindst fem blev anholdt og i hvert fald tre fik lange fængselsdomme i DDR. I de 20 år fra 1959 til 1979 modtog han mindst 55.000 D-mark, som forfatterne har omregnet til cirka en million i nutidskroner – vel at mærke uden om skattevæsnet. Flemming Sørensen var ikke nogen kostfornægter, så kontanterne betød noget. Men han lod sig dog oprindeligt hverve af ideologiske grunde. Han var ganske vist gået ud af DKP og holdt op som journalist på *Land og Folk* i slutningen af 1958, men han havde sammen med SF'eren Kaj Jørgensen, der var tillidsmand på B&W værftet, flere gange været i DDR, inden han blev hvervet 1. maj 1959. Kaj Jørgensen blev i øvrigt også selv siden hvervet som "Assistent", men fik ikke samme fremtrædende placering i Bonn. På et tidspunkt blev Flemming Sørensen formand for Udenrigskorrespondenternes Klub, og han havde tætte forbindelse til mange fra den SPD ledede regering som statssekretær Egon Bahr og viceforsvarsminister Andreas von Bülow. Sidstnævnte var fem gange i 1970'erne på ferie i Flemming Sørensens sommerhus på

Avernakø. Men Flemming Sørensen mødtes sidste gang med Stasi officerer i Warszawa i foråret 1978 inden et afsluttende hastemøde i Østberlin 4.februar 1979. Han ophørte med at være *Jyllands-Postens* korrespondent i Bonn i august 1978. Fra 1.januar 1979 blev han i stedet tilknyttet *Flensborg Avis*, og i den nordtyske by blev han fra 1980 aktiv for Nej til Atomvåben. Overskriftens *besværlig og selvhævdende person* er et citat fra Troels Toftkærs dagbog fra 8.september 1982 lige efter Flemming Sørensen var blev arresteret af vesttysk politi i Flensborg. Forfatterne har talt med Troels Toftkær og har også citat med fra den dag, men i kortere udgave. Jeg skrev selv om Troels Toftkær tilbage i *Arbejderhistorie* 1 fra juli 2014 i artikel om "DDR's forhold til Nej til Atomvåben". I lidt længere udgave skrev han lige efter anholdelsen:

"...jeg har siddet i udvalg for fredsmarch 82 med ham, været til landsmøder og sidst traf vi sammen i en NtA lejr på Lyø i sommer. Dvs. jeg har dannet mig et indtryk. Det er blevet til noget med en vidende journalist, vidende om Tyskland, men også en noget besværlig og selvhævdende person i offentlige forbindelser."

Bogen har med:

"...på landsmøderne har han optrådt med en selvbestaltet værdighed, som en der efter egen mening burde havde fået større indflydelse, end han faktisk har. Det er måske et personlighedstræk..."

Det var en slags dom over hans karakter, men i selve agent-sagen blev Flemming Sørensen frikendt 3.juni 1983. Hovedanklagen mod ham

var kommet fra hans tidligere kæreste. Først med åbning af Stasi's arkiver blev det klart, at han rent faktisk havde været en vigtig agent. Pudsigt nok var Politiets Efterretningstjeneste allerede i 1959 blevet advaret imod ham af en anden tidligere kæreste. I begge tilfælde blev sagerne henlagt som værende resultat af forsmåede ekskæresters jalousi.

DDR har nu været historie i 35 år, men det er ikke slut med autoritære regimer, der kan finde på at hverve udenlandske borgere. Bogen fortæller en konkret spionhistorie fra den Kolde Krig, men får også belyst nogle spil, der helt sikkert fortsat er i gang.

OVERSÆTTEREN AF SOVJET(RUSSISK) POESI

Mette Dalsgaard, *Bøgernes verden: Erindringer fra et liv med russisk poesi*, Forlaget Palomar, 2024, 163 s., ISBN: 978879381-357

Af Kim Frederichsen

Som anmelder kan man sommetider stå i den situation, at en forfatter ikke alene er gået bort, før en anmeldelse er nået at blive bragt, men også at det anmeldte værk er udgivet posthumt. Det sidste er tilfældet her. Mette Dalsgaard (1948-2023) var en af Danmarks fremmeste oversættere af (sovjet)rusisk poesi, og ved sin død efterlod hun sig et manuskript til en udgivelse af sine memoirer med overvejelser om arbejdet med oversættelser, sine møder med litterære skikkelser og befolkningerne i det sovjetiske og postsovjetiske rum. Bogen følger ikke nogen egentlig overordnet kronologisk

rækkefølge af erindringsglimtene og slutter noget abrupt, og man må som læser overveje, om der var tale om et fuldstændigt færdigt manuskript, der er blevet udgivet, og her savner man et redaktionelt forord til de udgivne erindringer, der kunne sætte dem en i en kontekst og oplyse nærmere om bogens tilblivelsesproces.

Men bortset fra denne begrænsede kritik, er der tale om en velskrevet og til tider humoristisk skrivestil, hvor et af hovedemnerne naturligvis må blive arbejdet med oversætte poesi – også i forhold til at digtenes versefødder og rytme skal være loyale overfor originalteksten, mens et andet bliver møder med de oversatte poeter som f.eks. (den altid noget overvurderede) Jevgenij Jevtusjenko, men også digtere i eksil som Joseph Brodsky, hvor Dalsgaard bringer et korrektiv til beretningen om forløbet af hans besøg i Danmark i Herbert Pundiks erindringer.

Et andet gennemgående emne er rejser til og møder med mennesker i det sovjetiske og postsovjetiske rum. Udover en ganske morsom overvejelse om parløren som litterær genre og mentalhistorisk kilde behandler forfatteren, rejser til både Sovjetunionen og dens magtcentrum, den russiske sovjetrepublik, men også rejser til de andre republikker både under glasnost og efter Sovjetunionens opløsning. Hun bekræfter i sine observationer, de indtryk, man kan få af emnet ved studier af de meget spredte og få bevarede kilder til emnet og andre erindringskrivelser, der både beskriver det forstenede sovjetsystem og de officielle repræsentanters stivnede og rituelle svar på (især) kritiske spørgsmål, at møderne med almindelige sovjetborgere var langt mere levende, at det er farligt at skære alle sovjetborgere over en kam uden at gøre sig de nødvendige overvejelser om kulturelle, historiske og mentalhistoriske forskelle, der eksisterede indenfor Sovjetunionen,

trods den sovjetiske propagandas påstande om det modsatte, og hvordan vestlige repræsentanter efter Sovjetunionens sammenbrud optrådte alt for arrogant i forhold til forventningen om, at alle ønskede sig nøjagtig den samme samfundsform som i Vesten, at det derfor ville gå af sig selv, og at befolkningerne i de nye post-sovjetiske efterfølgerstater i taknemmelighed burde indordne sig i en lillebrorrolle, uden at Vesten repræsentanter burde tage synderligt hensyn til deres synspunkter, værdier, vurderinger eller livsvilkår.

Der er med andre ord tale om en velskrevet og ofte humoristisk lille erindringsbog, der burde være af interesse både for læsere af russisk poesi og til overvejelser og eftertænksomhed over, hvorfor tiden efter 1991 ikke har udviklet sig helt så deterministisk, som man forestillede sig dengang og dermed også som en stemme i debatten om de længere historiske og kulturhistoriske linier, der har ført til, at Europa igen står overfor alvorlige sikkerhedspolitiske udfordringer, nu udspringende fra det postsovjetiske rum.

DIALOG OM VENSKAB

Per Bregengaard: *Aldrig længere væk end en tanke – vores venskab i vores hjertehjerne*,
Forlaget Solidaritet, 2024, 232 s.,
ISBN: 9788793572584

Af Torkil Sørensen

Per Bregengaard er nok mest kendt som tidligere skoleborgmester for Enhedslisten i København. Han er også cand.mag. i bl.a. historie, og i 2013 udgav han *En fortælling om*

skabelsen, historien og skæbnen – hans personlige sammenfatning af verdenshistorien.

Hans nyeste udgivelse betegner han selv som en eksistentiel og politisk essayistisk roman med selvbiografiske træk. Det er i udkanten af, hvad *Arbejderhistorie* beskæftiger sig med, men da der er elementer om 1968 og historieforståelse, er kompromiset blevet en kort omtale.

Bogen er en dialog med den afdøde ven Birger Hauptmann. Bogen rummer nogle af hans digte, og indimellem bliver citeret fra mails fra ham, mens han var i live. Svagheden er, at hans andre indlæg i dialogen om store spørgsmål som død, kærlighed og venskab er skrevet af Per Bregengaard. Måske er de dækkende for vennens synspunkter, men som læser kan man dog komme i tvivl. De to var unge sammen omkring 1968, og fra hans grav i en stille skov "hvisker" han: "Meget i os og blandt os gik i stå i '68. Uden '68 er vi ikke dem, vi er: 'peace, love and understanding'.

Det er tydeligt af dialogen tidligere i bogen, at de to valgte hver sin vej efter 1968, men altså ikke kom længere væk fra hinanden, end at de blev ved med at drøfte retningen: "I er overhovedet ikke antiautoritære. I har blot fået en ny autoritet i Marx & Co. og alle deres efterfølgende fortolkere ordnet i et bestemt hierarki, som I skændes brødt om". I en tale ved en fødselsdag havde vennen sagt, at Per var så rød, at han rustede fast.

Et andet sted forsvarer Per Bregengaard ud-
deling af løbesedler – nu flyers – men slutter så med en drejning:

"Siden min spæde ungdom har jeg været ideologiarbejder af Guds nåde. Nogle vil omtale det mindre pænt som prædikant. Jeg har undervist, været folkevalgt, holdt oplæg, talt for og imod, skrevet, organiseret og været på

gaden. For det meste vil jeg umiddelbart hellere gå en tur langs søen, i parken eller på kirkegården end at dele ud."

Dialogen kommer også ind på større spørgsmål som tro og død. Per Bregengaard nævner, at han far også var historielærer og ofte tog familien med i landsbykirker: "Jeg troede ikke på Gud, men har siden holdt af kirker, deres hvælvinger, døbefonte, altertavler og måske især kalkmalerier. Kirker forbinder mig med historien og fortidens mennesker". Vennen bliver citeret for at tænke mere på nutid og fremtid: "Vi synger salmer i kor. På et tidspunkt kan jeg ikke længere høre min egen stemme. Jeg forsvinder i koret. Jeg kan forlade det i sikker forvisning om, at menigheden synger videre. Den levende salme vil fortsat være der."

HJÄLP VÅRA FLYKTINGAR!

Pär Frohnert: *Hjälp våra flyktingar!* Politisk och ideell hjälpverksamhet i Sverige 1933-1939, Nordic Academic Press, 2024, 564 s., ISBN: 9789189936034

Af Ole Martin Rønning,

Pär Frohnert, professor emeritus ved Historiska institutionen, Stockholms universitet, har med boken "Hjälp våra flyktingar!" Politisk och ideell hjälpverksamhet i Sverige 1933-1939, skrevet et omfattende og faglig solid verk om politisk-ideelle hjelpeorganisationers virksomhet i 1930-årenes Sverige. Dette var en tid uten noen individuell asylrett. Staten tok ikke ansvar. Det fantes ingen offentlig understøttelse av politiske flyktninger, som

dermed var avhengig av et privat organisert støtteapparat for å få oppholdstillatelse.

Boken er en studie av hjelpeorganisasjonene Arbetarrörelsens Flyktinghjälp, Röda Hjälpn og Insamlingen för landsflyktiga intellektuella, og deres innsats overfor politiske flyktninger i perioden 1933 til 1939. Sannsynligvis hjalp de tre organisasjonene rundt 2500 flyktninger og et par hundre barn. Flyktningene kom i all hovedsak fra Nazi-Tyskland, og etter hvert også Østerrike og Tsjekkoslovakia. De tre hjelpeorganisasjonene var svært forskjellige og hadde helt ulike forutsetninger som i stor grad påvirket deres innretning og virksomhet. Arbetarrörelsens Flyktinghjälp sprang ut av den sosialdemokratiske delen av svensk arbeiderbevegelse og var en komité med representanter fra Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) og Landsorganisasjonen. Röda Hjälpn var en kommunistisk organisasjon, styrt av Sveriges Kommunistiske Parti og en integrert del av Den kommunistiske internasjonals (Kominterns) internasjonale hjelpeorganisasjon for såkalte «revolusjonære kjempere», forkortet MOPR etter dens russiske navn. Insamlingen för landsflyktiga intellektuella var politisk uavhengig og kan karakteriseres som en ideell hjelpeorganisasjon av borgerlig-filantropisk modell. Mens de første organisasjonene støttet arbeidere og funksjonærer fra arbeiderbevegelsen, var Innsamlingens målgruppe akademikere, vitenskapsmenn og utøvere av frie yrker.

Pär Frohnerts bok er en godt strukturert og empirisk basert komparativ studie av de tre organisasjonenes respektive aktørrolle overfor flyktningene, offentlige myndigheter og sivilsamfunnet. Bokens overordnede problemstilling operasjonaliseres gjennom en systematisk undersøkelse av organisasjonenes virksomhet

på tre ulike nivåer: 1) et praksisnivå som tar for seg forholdet til de enkelte flyktningene, kontakten med myndigheter om enkeltsaker og utadrettede støtteaksjoner; 2) et institusjonelt-politisk nivå som omfatter kontakt om prinsipielle spørsmål med myndigheter/regjering/riksdag; og 3) et diskursnivå som utgjør organisasjonens innramming og forestillinger om flyktninger, asylrett og generell asylopolitikk. Innenfor dette skjemaet behandles forskningsfunnene innenfor en klart formulert analytisk ramme. Hver enkelt organisasjon analyseres ut ifra dens 1) kompetanse og mulighet til å utøve ekspertinnflytelse; 2) moralske og logistiske innflytelse; 3) legitimitet og sosiopolitiske samfunnskontekst; 4) grad av kooptering i form av delegert offentlig maktutøvelse; og 5) arbeidsform definert som «insider» eller «outsider» i forhold til myndighetene.

Kapittel to er en gjennomgang av eksisterende forskning om temaet samt organisasjonenes historiske og samfunnsmessige kontekst, inkludert deres respektive internasjonale nettverk. Kapittel tre gir en oversikt over datidens lovverk og håndteringspraksis, mens kapittel fire tegner opp en forståelsesramme rundt Sveriges forhold til det internasjonale flyktningeregimet samt den svenske regjeringen og riksdagens holdning til flyktningsspørsmålet. Videre behandles de tre organisasjonenes utvikling og virksomhet i hvert sitt kapittel, og et eget kapittel tar for seg den politiske konfliktlinjen mellom den kommunistiske Röda Hjälpn og den sosialdemokratiske Arbetarrörelsens Flyktinghjälp.

Nettopp den interne striden i arbeiderbevegelsen om innretningen av støtten til flyktningene løper som en rød tråd gjennom boken og utgjør et underliggende hovedtema. Her sto

det etablerte og outsiderne mot hverandre. Mens Arbetarrörelsens Flyktinghjälp i stor grad representerte regjeringspartiet SAP og ledelsen av Landsorganisasjonen, var den medlemsbaserte Röda Hjälp en kommunistisk masseorganisasjon. Det vil si at den framsto som partipolitisk uavhengig, men var i realiteten styrt av kommunistpartiet og arbeidet i tråd med skiftende retningslinjer utformet av Komintern i Moskva. Röda Hjälpens tilnærming til sosialdemokratiet varierte dermed i takt med Moskvas utenrikspolitiske og ideologiske prioriteringer. Etter Kominterns overgang til den samarbeidsorienterte folkefronttaktikken i 1935, kunne Röda Hjälp øke sin moralske innflytelse i arbeiderklassen og vinne innpass i sosialdemokratiske fagforeninger gjennom sin kritiske kampanjepolitikk rettet mot myndighetene. Uavhengig av dette, hadde SAP- og LO-ledelsen en dyp mistro til kommunistene gjennom hele perioden boken dekker. Arbetarrörelsens Flyktinghjälp fikk på sin side en nøkkelrolle i håndteringen av de politiske flyktningene gjennom sin nærhet til regjeringen og myndighetene og holdt de andre hjelpeorganisasjonene på avstand.

Utover den organisasjonsmessige gjennomgangen og analysen av overordnet politikk, tar Frohnert også for seg mer utførlig enkeltflyktningers skjebne. Eksemplene bringer leseren nærmere til det historiske dramaet mellom nazistisk forfølgelse og frihet og personifiserer de mange skjebnene som måtte flykte for å unngå fengsel, og i verste fall død. Det gir oss også innsikt i de mange veiene flyktninger kunne ta inn i Sverige og det omfattende nettverket av nasjonale og internasjonale kontakter som lå til grunn for de svenske hjelpeorganisasjonenes virksomhet.

Med denne boken setter Pär Frohnert punktum for mer enn 20 års arbeid med Sveriges mottak av flyktninger i 1930-årene. Forfatterens omfattende forskningsinnsats og dyptpløyende kjennskap til temaet, primærkilder og relevant forskning og litteratur, preger framstillingen. Den brede konteksten gir også leseren en god bakgrunn av framveksten av det moderne internasjonale flyktingeregimet. Slik er boken nyttig for alle som interesserer seg for flyktningspørsmål i et historisk perspektiv. Det er likevel undersøkelsen av arbeiderbevegelsens sammensatte anti-fascistiske flyktinghjelp som virkelig går i dybden.

Den gjennomførte analytiske strukturen og systematiske operasjonaliseringen av forskningspørsmålene gjør framstillingen oversiktlig og lett å følge. Behandlingen av teamet er godt empirisk forankret i en omfattende kildegjennomgang og noteapparat. I forfatterens omtale av det dårlige kildegrunnlaget for Röda Hjälp, savnes det imidlertid en referanse til kildematerialet som finnes i arkivet etter MOPR og som er tilgjengelig ved Det russiske statsarkiv for sosial og politisk historie (RGASPI) i Moskva. Röda Hjälp utgjorde den svenske seksjonen av MOPR og rapporterte til hovedkvarteret i Moskva. Dette kildematerialet er ikke utnyttet til forskning, utenom i noen sammenlignende referanser i Ingrid Lillehagen Andersens hovedoppgave om Norges Røde Hjelp fra Universitetet i Oslo i 2005. Den endelige historien over Röda Hjälpens virksomhet må nødvendigvis ta dette materialet med i betraktning. Her er ennå er noe ugjort – i den grad den utenrikspolitiske situasjonen gjør arkivstudier i Russland mulig. Når det gjelder de to andre organisasjonene, utgjør Frohnerts arbeid et definitivt referanseverk som

vil bli stående i årene framover. Boken svært lesverdig og vil være til nytte for alle som interesserer seg for politiske flyktninger i et historisk perspektiv. Ikke minst siden flyktningsspørsmålet i dag dessverre er like aktuelt som den gang.

HAVNEN I GAMLE DAGE

Søren Anton Nyegaard: *Havnen i gamle dage*, Wadskjær Folag, 2023, 103 s., Ill., ISBN: 9788794162883

Af Jakob Seerup

Med *Havnen i Gamle Dage* har Søren Anton Nyegaard samlet en række erindringsbaserede skildringer fra livet i Københavns Havn gennem det 20. århundrede. Bogen er rig på detaljer og atmosfære, og man fornemmer hurtigt, at der her er tale om et vigtigt bidrag til forståelsen af det slid, det fællesskab og den barske realitet, som har præget havnearbejderes hverdag gennem generationer.

Særligt stærkt står de mange beskrivelser af de ofte horrible arbejdsforhold, som prægede havnearbejdet langt op i tiden. Her leverer bogen en række medrivende og fascinerende nedslag, der åbner for både identifikation og refleksion. Det er for eksempel omtalen af arbejdet med soda i lasten, der resulterede i, at både fodtøj og fødder blev ætset. Men det er også det tunge slæb med sække og kasser, før containeriseringen revolutionerede arbejdet i havnene. Man bliver også introduceret til arbejdet med andre typer varer, eksempelvis halve svinekropper eller hele lam, der blev slæbt med håndkraft. Det lugtede ikke godt! Det nedslidende

akkordarbejde følger vi frem til afskaffelsen i 1979. Iveren efter at nå akkorden var en faktor i mange af de arbejdsulykker, vi hører om i bogen. Druk var også en faktor, og ikke alle skæbner var lige lykkelige.

Også det omfattende tyveri af gods, der fandt sted i havnen, fortjener opmærksomhed. Der kunne let forsvinde både sprit, sukker og skjorter, når der gik hul på en kasse eller container. Kulturen i havnen var, at selv når det blev opdaget, kunne vagterne godt overtales til at kigge den anden vej.

Læseren får også gode kig ind i det sociale liv på havnen. Vi kan se, hvordan nogle foretrak at klare sig selv, mens andre trivedes godt i sjak. De mange øgenavne vidner om en uformel og humoristisk omgangstone. Vi møder "Roskildebonden" og "Mosegrisen" og mange andre. Fælles for de fleste af de interviewede havnearbejdere er, at de har klaret sig godt og haft stabile liv med kone og børn. Men de fortæller gerne om subsistenser, der var helt ude på kanten af samfundet, men som på havnen fandt en mulighed for alligevel at tjene nogenlunde til dagen og vejen. På den måde var havnen også en social institution.

Sidst skal naturligvis nævnes skildringerne af arbejdskonflikter og fagforeningsarbejde. Her er meget at hente for den, der er interesseret i arbejderhistorie.

Det er lidt utilfredsstillende, at bogen ikke eksplicit redegør for, hvordan de forskellige erindringer er blevet indsamlet, redigeret og udvalgt. Der gives heller ikke nogen baggrundsplysninger om forfatterens faglige forudsætninger eller metode, hvilket svækker værkets anvendelighed som kilde for den mere forskningsmæssige arbejderhistorie. Kun ved at google på egen hånd, kan man rekonstruere, at

afsnittene bygger på bandede interviews, der har været bragt som podcast i "Radio Stjernen". Man kunne godt have ønsket sig noget mere baggrundsinformation.

Når det er sagt, er det glædeligt, at der fortsat udgives denne type kildeskrifter. De er med til at fastholde og formidle erfaringer fra det arbejdende Danmark, og *Havnen i Gamle Dage* bidrager i den forstand til en bredere og mere nuanceret forståelse af dansk arbejderhistorie.

VELFÆRDSUDDANNELSER

Kurt Jacobsen: *Velfærdsuddannelser: Fra enevælde til konkurrencestat*, Gads Forlag, 2024, 430 s., Ill., ISBN: 978-87-12-07529-5

Af Karin Munkholm

Bogen er blev til efter ønske fra Københavns professionshøjskole og er en "overflyvning" af alle de velfærds relaterede uddannelser, der udbydes på Københavns Professionshøjskole. Formålet med bogen er et forsøg på at skabe en fælles forståelse af, at alle de uddannelser der udbydes på professionshøjskolerne, er velfærdsuddannelser. Derfor har bogen et historisk tilbageblik på de enkelte uddannelser opstået gennem tiderne. Bogen er et forsøg på at skabe en helhed, en fællesforståelse fra skaberne af professionsuddannelserne om et historisk tilbageblik med det formål at skabe en fælles opfattelse af, at de enkelte uddannelser er led i en lang kæde af uddannelser, der alle har haft det fælles mål at tjene velfærden

Nu skal der skabes en fælles fortælling om sammenhæng og helhed inden for en række af

fag, der hver for sig har løst opgaver, der i dag falder ind under betegnelsen "velfærdsopgaver".

Derfor er bogen et opgør med den klassiske opfattelse af eget fag som et selvstændig afgrænset område, der løser en specifik opgave i samfundet; jordemoder, lærer etc.

Dog omfatter velfærdsuddannelserne ikke de uddannelser, som fx social-og sundhedshjælper, pædagogmedhjælper, der ikke uddannes på professionshøjskolerne men på erhvervsskolerne.

Det rejser spørgsmålet, er det ikke også uddannelser, der betjener velfærden og ganske som de øvrige uddannelser omtalt i bogen, er blevet til, som behovet opstod for at løse netop den specifikke opgave i samfundet?

Velfærdsuddannelser omfatter alt, der anno 2018 uddannes på professionshøjskolerne. Professionshøjskolerne opfatter velfærdsuddannelser meget bredt fra de traditionelle sundhedsuddannelser som jordemoder og sygeplejerske til pædagog. Om sygeplejersker og jordemødre opfatter sig som velfærdsuddannede frem for sundhedsfagligt uddannede, det er et andet spørgsmål. De sundhedsfaglige uddannelser har hidtil opfattet sig som fag i egen ret og ikke som del af et sammensurium af alle mulige fag, der alle betjener velfærden.

De enkelte fag er opstået på et givent tidspunkt, som led i en samfundsudvikling, der ligger langt tilbage i tiden, fra før begrebet velfærd overhovedet var blevet opfundet

De enkelte uddannelser, der i dag bliver kaldt velfærdsuddannelser, har alle stolte faglige traditioner ganske som de gamle håndværk. Spørger du en sygeplejerske, har du en velfærdsuddannelse? Så falder svaret prompte: Nej, jeg er sygeplejerske, jeg har en sundhedsfaglig uddan-

nelse, Spørger du en professionsbachelor i ernæring- og sundhed er svaret, jeg er sundhedsfaglig, jeg har ikke en velfærdsuddannelse.

Men hvad er velfærd? Der mangler en klar definition/diskussion af, hvad velfærd er. Men spørgsmålet er, hører den debat hjemme i et bredt værk med det formål at skabe en sammenhæng i mange forskellige og specialiserede uddannelser til et hele under betegnelsen "Velfærdsuddannelser".

Der argumenteres for at velfærdsuddannelserne er historien om det danske velfærdssamfund. Men startede velfærden i 1789 med statens regulering af jordemoderuddannelsen? Velfærden havde den gang, en udtalt social slagside. Velfærd var for dem der havde råd. Den lige adgang til velfærdsydelser kom først i 1930erne.

I takt med samfundets udviklingen opstod der nye uddannelser som svar på tidens udvikling i samfundet. Det der i dag kaldes: Velfærdsuddannelser.

Udviklingen af uddannelser og udviklingen indenfor uddannelserne afspejlede udviklingen i det omgivende samfund. Fra den spæde start med reguleringen af jordemoderuddannelsen til vore dagen gennemregulerede uddannelser på professionshøjskolerne.

Der er fra reguleringen af jordemoderuddannelsen i 1789 til et godt stykke op i 1900tallet frit slag for det private initiativ på uddannelsesområdet, en hver kunne oprette en uddannelse inden for hvilket som helst ikke laugsreguleret område.

Om reguleringen af jordemoderuddannelsen i 1789 skyldes en bevidst erkendelse af, at samfundet havde brug for en rask og veluddannet arbejdsstyrke af hensyn til betalingsbalancen til vor tids udtalte ønske/erkendelse af, at skal samfundet kunne drives kosteffektivt, det tvivler

jeg på, der gik immervæk meget lang tid inden hele den danske befolkningsbørn blev undervist og kunne læse.

Bogen er en introduktion til de uddannelser der senere blev til velfærdsuddannelser, der bliver udbudt på professionshøjskolerne og den oplagte afskedsgave til den historieinteresserede medarbejder på professionshøjskolerne.

Bogen kan bruges som udgangspunkt for nærmere studier af et specifikt fag eller uddannelse.

EN ADVARSEL MOD ISMERNE

George Orwell: *Politiske essays*, Bechs Forlag – Viatone, 2024, 180 s., ISBN: 978-87-7183-770-4

Af Kim Frederichsen

Forfatteren George Orwell er mest kendt for sine antistalinistiske romaner *Kammerat Napoleon* og *1984*, men ved siden af eksisterer der, trods hans tidlige død, et betydeligt essayistisk forfatterskab, hvoraf Bechs Forlag har udsendt et udvalg af hans politiske essays. Som essayist var Orwell en markant kritisk stemme, især i sine advarsler mod at lade sig forføre af forskellige af tidens ismer og politiske ideologier, hvilket kommer til udtryk i udvalget af essays, der udover en indledende skildring af hans tid som aktørobservant blandt britiske bumser og vagabonder, i velskrevne essays advarer han imod faren for forblindelse fra ismerne; såsom kolonialisme (gengivet i kritiske tilbageblik om hans tid i den engelske kolonimagts tjeneste), de kommunistiske ismer (som det kommer til

udtryk både i hans indlevende beskrivelser af sine deltagelse i den spanske borgerkrig såvel som i en syrlig beskrivelse af de kommunistiske deltagere i et møde i det britiske PEN), politisk naivisme (i form af en bidende kritik af H.G. Wells forfatterskab) og af jubeloptimismen efter afslutningen på anden verdenskrig (både da han i et essay reflekterer over sine oplevelser som journalist under en rundvisning i en krigsfangelej for tyske soldater og i optrykket af det afviste forord til *Kammerat Napoleon*, som i det hele taget havde svært ved at finde en villig forlægger i den første efterkrigstids euforiske stillingtagen til Sovjetunionen og Stalin . Ja, selv ikonet for den fredelige indiske løsrivelse, Gandhi, får en række harske kommentarer med på vejen i samlingens absolut svageste essay, og det kommer til at rejse spørgsmålet, om det var en principalsag for Orwell at tale alle politiske ledere og alle politiske ideologier og strømninger imod, under alle omstændigheder virker netop samlingens sidste essay både en smule perfidt og bittert, og der kan rejses det spørgsmål, om ikke samlingen havde stået stærkere uden dets indlemmelse, og den største svaghed ved samlingen er da også fraværet af et redaktionelt forord, der begrunder udvalget. Derimod har tidligere udenrigsminister Per Stig Møller skrevet et grundigt forord, hvor han placerer Orwell og hans essayproduktion på en form for Labour-standpunkt i opposition til sovjetkommunismen, og hvor det i den forbindelse kan være værd at reflektere over, hvor mange litterære aktører gik fra et pro-sovjetisk standpunkt i mellemkrigstiden under den sovjetiske chefpropagandist Willi Münzenbergs vinger til, senest, under den kolde krig at dele sig mellem dem, der ufortrødent fortsatte deres ukritiske støtte til Sovjetunionen, og dem der

skiftede side til de vestlige demokratier, eller Orwells standpunkt, ofte under indtryk netop af deres oplevelser af eller i den spanske borgerkrig (som dokumenteret i f.eks. David Cautes eller Duncan Whites dybdybende engelsksprogede studier heraf).

Hvis essayet om Gandhi fremstår som den største svaghed, indeholder samlingen til gengæld en virkelig perle af et essay om politik, ideologier og ismer, "Noter om Nationalisme", oprindeligt skrevet i maj 1945 og første gang trykt i førsteudgaven af tidsskriftet *Polemic* i oktober samme år. I sit essay fremsætter Orwell en lang række overvejelser om begrebet nationalisme, der er lige så aktuelle nu, som da det blev skrevet og offentliggjort. Orwell skriver, at begrebet nationalisme er kendetegnet ved, at det ønsker at rubricere og inddele mennesker i klasser eller grupper, som man kan være imod, som regel fordi man selv mener at tilhøre noget andet eller er ubetinget loyal overfor en bestemt ide og/eller geografisk definition og derfor er bedre end "de andre", men i virkeligheden også alene for at definere sig mod noget uden af den grund at identificere sig med noget, hvorved nationalismen adskiller sig fra patriotismen ved at ville påtvinge andre det, man selv er hengiven overfor, fordi nationalisten baserer sit tankesæt og som følge deraf sin følelse af overlegenhed på en form for konkurrencebaseret prestige. Det vil føre for vidt her at komme ind på alle de eksempler Orwell fremlægger, men et særligt område af relevans for den samtid, denne anmeldelse er skrevet i, er spørgsmålet om historiebrug. Således konstaterer Orwell tørt: "Enhver nationalist hænger uløseligt fast i forestillingen om, at fortiden kan ændres", hvilket han efterfølgende uddyber: "Nationalisten ser historien, især samtidshistorien, som en uen-

delig bølge af fremgang og tilbageskridt for store magtenheder, og enhver begivenhed, han oplever, forekommer ham at være udtryk for, at hans eget hold er på vej op og de forhadte rivaler på vej ned. I sidste ende er det dog vigtigt ikke at sammenblande nationalisme med blot og bar tilbedelse af succes. Nationalisten er ikke styret af principper om altid bare at sørge for at være på den stærkeste side. Når først han har valgt side vil han tværtimod overbevise sig selv om, at det *er* den stærkeste part, og han vil fastholde den overbevisning, selv når der er overvældende bevis for det modsatte. Nationalismen er et spørgsmål om magtbegær krydret med selvbedrag. Enhver nationalist kan præstere himmelråbende uoprigtighed, men er samtidig urokkeligt overbevist om at have retten på sin side – eftersom han tjener noget, der er større end ham selv”. Mere end noget andet er det i denne forbindelse afgørende at holde sig for øje, at Orwell skrev netop i afslutningen af krigen, hvor nazismen syntes besejret, om nogle træk ved nationalismen i dens mest ekstreme former, som har vist sig at være tilbagevendende katalysatorer for internationale relationer, selvom han skrev på et tidspunkt, hvor nationalismen i dens mest ekstremistiske form, nazismen, syntes at være blevet besejret.

Alene på grund af dette fremragende essay bør den udgivne samling, selvom den kan fremstå som smal litteratur, opnå en stor udbredelse og refleksion blandt læserne i forhold til de især, der, endnu en gang, truer den internationale samarbejdende, regelbaserede verdensorden.

FASCISME I USA

Regin Schmidt: *Fascisme i USA*, Frydenlund, 2024, 162 s., Ill., ISBN: 9788776230777

Af Karin Munkholm

Regin Schmidts: *Fascisme i USA* er en bred gennemgang af diverse fascistiske bevægelser i USA fra 1920'erne og frem til i dag. Bogen henvender sig til alle med en interesse for USA. Det er et bredt værk, der ikke er skrevet for et akademiske publikum. Derfor mangler der en dybere diskussion af begrebet “fascisme”.

Regin Schmidt omtaler to definitioner af begrebet “fascisme”, der begge er så brede og omfattende, at de kan dække et stor udsnit af diverse højrefløjsbevægelser, nemlig Paxton og Passmore. Samtidig gør Regin Schmidt opmærksom på at fascisme, som andre ideer og ideologier tilpasser sig omgivelserne, dvs. fascisme i USA er ikke det samme som fascisme i Italien.

Paxton ser fascisme som et udtryk for følelser og handlinger frem for en fast ideologi. Paxton mener, at fascisme består af tre elementer: En befolkningsgruppe, der oplever, at dens rettigheder og privilegier er under truet, at gruppen ønsker en leder, en stærk mand, og at der er en helt bestemt gruppe, der er årsag til tabet af rettigheder og privilegier

Passmore ser fascisme/fascister som dem, der kalder sig fascister, eller som bliver opfattet som fascister af deres modstandere eller forskere.

Netop fordi begge definitioner er så brede og omfattende, er der rum for, at langt flere højrefløjsgrupper og bevægelser kan behandles i bogen. Derfor kan bogen læses som en intro-

duktion til diverse højrefløjsbevægelser generelt i USA siden 1920'erne og frem til begyndelsen af 2024. Bogen kan også bruges som inspiration til en diskussion om de valg, Regin Schmidt har foretaget af begreber og teorier, er relevante og dækkende.

Bogen har en fin gennemgang af det anvendte materiale efter hvert kapitel, men mangler en egentlig litteraturliste. Bogen udkom i oktober 2024, dvs. bogen er skrevet et godt stykke tid før valgte i USA fandt sted i november 2024, der sendte Trump retur til Det Hvide Hus. Bogen skriver sig ind i den igangværende diskussion uden at konkludere.

HISTORIEN OM DEN SKJULTE INFRASTRUKTUR

Darius Monfared m.fl. (red.): *Urbane kredsløb – Nedslag i hovedstadsmetropolens forsyningshistorie 1850-2020*. Frydenlund Academic i samarbejde med Hovedstadsområdet's Kulturhistoriske Arkiver (HOKA). 2024. 304 s. Ill., ISBN 978-87-7216-592-9.

Af Ole Meldgaard

En bys historie og udvikling kan beskrives ud fra mange forskellige indfaldsvinkler, bl.a. politiske, økonomiske og sociale. Bogen *Urbane kredsløb – Nedslag i hovedstadsmetropolens forsyningshistorie 1850-2020* beskriver hovedstadsområdet's udvikling gennem forsyningshistorien, det vil sige historien om den skjulte infrastruktur i form af kloakering, gas-, vand- og varmeanlæg og elektricitet, som tog sin begyndelse i midten af det 19. århundrede. I løbet af

få årtier blev der oprettet gasværker, vandværker og elektricitetsværker og kloakeret i hovedstadsregionen og i købstæder på Sjælland.

Det er historien om, hvordan vi fik lys og varme i stuerne, fik el til køleskab og TV og computere, fik indlagt vand til madlavning og brusebad og senere vaske- og opvaskemaskiner, og hvordan vi med et enkelt tryk kan skille os af med den menneskelige afføring. Det er også historien om hovedstadsregionens by-, industri- og transportudvikling og en forbedret folkesundhed. Det er historien om det materielle grundlag for udviklingen af velfærdssamfundet og demokratiet.

Forsyningshistorien vidner om et kæmpe spring i den tekniske, økonomiske og sociale udvikling og om samfundets kollektive evne til at svare på nye udfordringer og skabe nye samfundstyper.

Alt ville se helt anderledes ud uden denne skjulte infrastruktur. Til dagligt tænker vi måske ikke så meget på den, men vi påmindest meget håndfast om den, når den ikke fungerer. I de senere år er vi under de ændrede geopolitiske vilkår blevet gjort opmærksom på, at man kan føre hybridkrig mod infrastrukturen med omfattende skadevirkninger for samfundets sammenhængskraft og politiske stabilitet.

Bogen er opdelt i otte kapitler under overskriften *Nedslag i hovedstadsmetropolens forsyningshistorie 1850-2020*. Kapitlerne er skrevet af nuværende og tidligere arkivarer, museumsinspektører og forskere på arkiver og museer i hovedstadsområdet. Kildematerialet er lokalar-kivernes kulturhistoriske samlinger og de tekniske forvaltningers kommunearkiver, i nogen grad også avisartikler. Bogen er forsynet med et omfangsrigt noteapparat og illustreret med tegninger, fotos og kortmateriale, så man kan følge udviklingen grafisk fra årti til årti.

Bogens kapitler fokuserer på forskellige områder og forskellige kommuner. Forsyning og affaldshåndtering har traditionelt set været en kommunal kerneopgave, hvor de enkelte kommuner selv var initiativtagere til indsatserne. Kommunernes forskellige forudsætninger har påvirket såvel anlæg som organisering og lokal håndtering af affald, varme, elektricitet, kloaker og vand.

Kort fortalt omhandler kapitlerne 1) de regionale rammebetingelser for hovedstadsmetropolens udvikling som en byregion, 2) Københavns Kommunes forsyningshistorie frem til år 2000 og valg af infrastrukturelle systemer, 3) den politiske proces omkring etablering af en moderne vandforsyning i købstaden Køge i sidste halvdel af det 19. århundrede, 4) opførelse af Taastrup gas- og vandværk og det gryende (og grovmaskede) lokaldemokrati, 5) debatten om kloakfri parcelhaver i de københavnske omegnskommuner i mellemkrigstiden, 6) det tværkommunale perspektiv med afsæt i oliekrisen i 1973 og centralisering af energiforsyningen, belyst ved Frederiksberg Kommune, 7) med eksemplet Harrestrup Å fra en åben kloak til et rekreativt område belyses relationen mellem by og natur som tæt forbundne og ikke som hinandens modsætninger, 8) belyst ved eksempler fra Egedal Kommune omhandler det sidste kapital parcelhusets opvarmning, hvor man går fra fossil energi til grøn energi.

Antologiens redaktør skriver at ønsket med bogen har været at tilvejebringe ny viden om velfærdssamfundets udvikling og organisering set gennem et forsyningshistorisk prisme ud fra bærende temaer indenfor nyere tids miljø-, folkesundheds- og urbaniseringshistorie samt gryende demokratisering og borgerinddragelse.

Ifølge forlaget henvender bogen sig til alment

historisk interesserede, forskere og studerende og til fagfolk som planlæggere og byudviklere.

Det har især fascineret denne anmelder at se, hvordan forskellige og meget komplicerede sociale processer synes at løbe sammen og kalde på nye indsatser. Det gælder behovet for industrialiserede produktionsprocesser. Det gælder den hidtil usete urbanisering efter det industrielle gennembrud i sidste halvdel af det 19. århundrede med en enorm befolkningskoncentration i hovedstadsområdet i elendige lejekaserner, og det gælder den stigende opmærksomhed på folkesundheden efter koleraen i 1853 og behovet for en forbedret hygiejne i byerne med dårligt drikkevand, og hvor det flød med forurenede kloakspildevand.

Enevælden havde sunget sin svanesang. Natvægterstaten stod for fald, men samtidig åbnede der sig nye muligheder. Nye aktører kommer til i debatten og fremmer en ny udvikling, ikke mindst læger og ingeniører og entreprenører. Der gøres nye tekniske opfindelser, som hurtigt spredes udover Europa bl.a. gennem international erfaringsudveksling. Man rejser på studiebesøg hos hinanden. Nye organisationsformer og et gryende lokaldemokrati begynder at gøre sig gældende med en offentlig debat i aviser om komplekse emner. Der holdes offentlige møder, der etableres foreninger, og der skrives beslutningsreferater. Store firmaer og jævne folk og lokale pionerer arbejder sammen om udviklingen, somme tider med overraskende udslag. I Køge f.eks. er det den lokale urmager, som tager initiativ til oprettelse af elektricitetsværket, som oprettes et år før København får sit elektricitetsværk. Samme urmager etablerer også byens første telefoncentral.

Der melder sig hele tiden nye spørgsmål i takt med udviklingen, bl.a. socialøkonomiske.

Hvad skal elektriciteten og gassen koste, hvordan skal den fordeles mellem industri og privat forbrug? Der åbner sig nye politiske spændingsflader mellem samfundsgrupperne. Hvordan skal man klare investeringsudgifterne, og hvordan skal de fordeles? Nogle steder går processerne næsten i stå for så at blive genoplivet senere med et bedre resultat.

En vedvarende problemstilling har været, hvordan den samfundsmæssige udvikling forholder sig til naturen. I begyndelsen ledte man spildevandet og vand fra vandklosetterne ud i Øresund. Da kystområderne blev for ulækre ledte man blot spildevandet længere ud på større dybder. Man har altid gjort noget for at løse affaldsproblemerne i naturen, men først når det var absolut nødvendigt. Kun enkelte personer synes at have haft sans for naturens kredsløb med brug af menneskers og dyrs afføring som gødning for egenproduktion af fødevarer i kloakfri parceller. De syntes, det var direkte spild at lade "guldet" flyde ud i en kloak. Men ellers var hensynet til naturen noget, man tog stilling til bagefter, når affaldet begyndte at blive problematisk for menneskene – en holdning vi kender også i dag. Bogen er således også en påmindelse om udviklingens skyggeside i den industrielle tidsalder. Det er jo den, vi i dag forsøger at neutralisere gennem lokale og globale bæredygtighedsindsatser.

Bogen fortjener opmærksomhed hos alle, som beskæftiger sig med byudvikling og et bæredygtigt samfund. Som altid er det vigtigt at kende forhistorien, når man står med nye udfordringer, som skal løses. Dette formål tjener bogen på glimrende vis.

89 SEKUNDER I MIDNAT

Casper Andersen og Henry Nielsen: *Minutter i midnat: En global historie om kernevåben*, Aarhus Universitetsforlag, 2022, 269 s., Ill., ISBN: 9788772196657

Af Kim Frederichsen

I 2022, da forfatterne udgav deres bog om Atomvåbnenes globale historie, stod *Bulletin of the Atomic Scientists'* ikoniske Dommedagsur på 100 sekunder i midnat. I 2024 blev det rykket til 90 sekunder, mens sekundviseren i 2025 blev rykket endnu et sekund mod midnat. Viserne står nu på 89 sekunder i midnat, og aldrig tidligere i urets historie har det stået så tæt på truslen om et altudslettende atomart ragnarok – som vurderet af tidsskriftets *Science and Security Board* med ansvar for at stille og begrunde placeringen af viserne. Alligevel er der herhjemme ikke, selvom civilsamfundsorganisationer som FN-forbundet i sine landsmødetalelser har udtrykt sin bekymring omkring kernevåben, været nogen bredere offentlig interesse eller debat om spørgsmålet om atomvåben, sandsynligvis fordi Danmarks forsvarspolitik i høj grad bygger på NATO's atomparaply, hvilket langt størstedelen af offentligheden bakker op om.

Derfor må det også betragtes som et både væsentligt og underbelyst emne, forfatterne tager op i deres bog, der både handler om atomvåben, deres udbredelse og den globale debat om dem. Forfatteren følger den amerikanske udvikling og anvendelse af atombomben og de sideløbende debatter, om man skulle dele hemmeligheden bag deres fremstilling, som f.eks. Niels Bohr argumenterede for, med de øvrige

sejrsmagter i anden verdenskrig for at undgå et nyt våbenkapløb. Som bekendt blev det ikke tilfældet, og Sovjetunionen, England, Frankrig og Kina udviklede efterhånden egne atomvåben, efterhånden som Den Kolde Krig blev stadig koldere. Forfatterne følger disse udviklingsprocesser med deres for klimaet så problematiske atomprøvesprængninger, hvilket igen – trods Eisenhowers “atomer for fred”-tale i FN’s generalforsamling med et tilbud om muligheden for udnyttelse af atomkraft til energiforsyning mod at underkaste sig international kontrol under FN’s Internationale Atomenergiagentur (om hvilket det i øvrigt må siges, at det har haft langt større positiv betydning og været langt mere præcis i sine vurderinger, end kritikere har for vane at hævde) – skabte en situation hvor verdensfreden afhang af supermagtsledernes respekt for truslen om gensidig garanteret udslettelse, den såkaldte MAD doktrin.

Allerede tidligt opstod der rundt om i verden folkelige protestbevægelser rettet imod atomvåbnene. I disse bevægelser indtrådte også nogle repræsentanter fra de videnskabelige kredse, som havde medvirket til at udvikle det amerikanske program. Videnskabsfolkene kan deles i to grupper; De, der fortsatte med at udvikle atomvåben enten for amerikanerne eller deltog i udviklingen af atomvåbenprogrammer hos de øvrige kommende atomvåbenmagter, og de, der – som danske Niels Bohr – i et eller andet omfang var forfærdede over, hvad de havde medvirket til at udvikle og derfor i større eller mindre omfang enten tilsluttede sig kritikere af atomvåben eller argumenterede for større åbenhed om dem for at sikre en mere fredelig verdensudvikling end det ragnarok, deres anvendelse i en storkrig ville kunne føre til. Særligt

Bulletin of the Atomic Scientists følges indgående i bogen.

Samtidig har forfatterne givet deres bog en undertitel om kernevåbnenes globale historie, og det synes desværre også at være her, kæden i nogen synes at springe af – hvilket må forklares med forfatternes manglende sprogkundskaber og indsigter i ikke-engelsksprogede områder. Vi skal her se på deres beskrivelser og analyser af Sovjetunionen som et eksempel på, hvor der optræder en hel stribe af mangelfuldheder eller faktuelle fejl. Således er forfatterne ikke opmærksomme på, hvordan International Physicians for the Prevention of Nuclear War (og dens danske aflægger, Danske Læger mod Kernevåben) var en integreret del af det internationale sovjetiske kulturdiplomatiske propagandaapparat, men beskriver det på linie med egentlige civilsamfundsorganisationer. Andrej Sakharov blev ikke stillet for retten, inden han blev sendt i internt eksil i Gorkij (nu Nizjnij Novgorod), og Mikhail Gorbatsjov, der aldrig har været formand for ministerrådet (“ministerpræsident”), løslod ham i sin egenskab af generalsekretær for Sovjetunionens Kommunistiske Parti (SUKP), i hvis øverste organer den egentlige politiske magt i Sovjetunionen var placeret, og altså ikke i parlamentet, Den Øverste Sovjet, der ikke, som forfatterne ellers får hævdet, valgte at udpege Gorbatsjov til politisk leder af landet – det var derimod en meget snæver kreds omkring Politbureauet og Centralkomiteens Sekretariat (som den russiske historiker Dmitrij Volkogonov for længst har dokumenteret – også i engelsk oversættelse).

Man kan naturligvis hævde, at det ikke er rimeligt at pege på den type af faktuelle fejl i en bog, hvis hovedtema er noget ganske andet, men dels kan det desværre skabe en tvivl hos

læseren om kvaliteten af de fremlagte oplysninger, når det drejer sig om andre områder, så som de lande, der siden afslutningen på den kolde krig har udviklet atomvåben (trods de oprindelige atommagters forsøg på at undgå dette gennem mangelfulde ikkespredningsaftaler), dels bør det generelt rejse et principielt spørgsmål i danske historikerkredse, om det er et problem, at det engelske sprog har en så dominerende stilling i forhold til anvendelsen af sekundærlitteratur, som det fremgår af bibliografierne i et utal af danske monografier om historiske emner, også når disse omhandler emner og begivenheder udenfor de engelsksprogede dele af verden.

Trods denne kritik skal det understreges, at i lyset af FN's Generalforsamlingens vedtagelse i 2017 af en traktat mod at udvikle, prøvesprænge, producere samt anskaffe sig atomvå-

ben, at stadig flere stater søger at skaffe sig atomvåben, og at der synes at være en udbredt mangel på debat om eller interesse for spørgsmålet om atomvåben i den danske offentlighed (udover den der f.eks. finder sted på FN-forbundets landsmøder), så har forfatterne begået en meget vigtig bog om atomvåbnenes betydning ikke bare på det militære område, men også det globale sikkerhedspolitiske, miljømæssige og samfundsdebatteerende, og at bogen, der er sjældnen af sin slags på dansk, uanset antallet af forgangne år siden udgivelsen, bør anbefales som et meget væsentligt bidrag til at opnå større indsigt i disse stadig mere påtrængende emner – især med henblik på, at vi befinder i en tilsyneladende mere og mere ustabil verdens(u)orden, hvor faren for en atomvåbenkrig og dermed også Dommedagsuret rykker stadig mere foruroligende mod midnat.